Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka. — Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVIII. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — Účet Štátnej banky československej č. S 13635. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačia ST, n. p., Martin.

OBSAH

Ladislav Dvonč: Kvantita substantív na *-teľ* a *-ô* 193

Gejza Horák: Ukážka vyučovania gramatiky na škole II. stupňa 204

Podnety a diskusie

Pavol Branko: Ku kritike prekladov a k niektorým problémom prekladateľstva . 215

Vlado Uhlár: Kvantita tvarov osobného zámena *on* a zámen privlastňovacích . . 219

Drobnosti

Š. Peciar: O prázdninách? 223

E. Smiešková: Jasľový — jaseľský — jaselský 224

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK XVIII – ČÍSLO 7

Kvantita substantív na -teľ a -č

Ladislav Dvonč

Substantíva na *-teľ* a *-č* sú mená odvodené od slovesných základov. Tvoria sa od neurčitkového kmeňa.[1] Ide tu o mená činiteľské (nomina agentis) a o mená zamestnania (nomina officii)[2], v menšej miere o pomenovania, ktoré majú skôr ráz nositeľa vlastnosti a sú charakterizované dlhým vokálom pred príponou *-č* (*fufnáč, spáč, bleptáč*)[3]. Slová, ktoré sa tvoria od slovesných základov, menujeme v gramatike deverbatívami.

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 pri mužských podstatných menách s príponou *-č* dĺžka a krátkosť samohlások pred príponou *-č* zachováva sa podľa výslovnosti. Ďalej Pravidlá hovoria o slovách, ktoré majú dlhé samohlásky v kmeňoch, ale krátkosť v prípone: *viazač, slievač, pomáhač, dláždič, ukrývač, najímač* atď. Sú to všetko deverbatíva, pretože súvisia so slovesnými základmi: *viazať — viazač, slievať — slievač, pomáhať — pomáhač* a pod.

Podobne sa v Pravidlách hovorí, že dĺžka a krátkosť samohlások pred príponou *-teľ* sa zachováva podľa výslovnosti. Krátke samohlásky sú v slovách ako *buditeľ, veriteľ, skladateľ, nakladateľ* atď., dlhé v slovách *dokonávateľ, vykonávateľ, hlásateľ, zamestnávateľ, trýzniteľ*...

Pri normovaní spisovného jazyka — s hľadiska dnešných názorov na jazykovú správnosť — je nevyhnutné skúmať a rešpektovať tendencie,

---

[1] J. Horecký, *Mená činiteľského významu,* Slovo a tvar I, 1947, 83.

[2] Horecký, tamže 80. Pretože nomina agentis a nomina officii nedajú sa vždy ani významove ani formálne presne rozlíšiť, Horecký navrhuje klasifikovať všetky tieto mená ako spoločnú skupinu mien činiteľského významu. V štúdii *Ženské mená zamestnania,* Slovo a tvar III, 1949, 73, Horecký ukazuje, že dnes nomina agentis (mená činiteľského významu v tradičnom ponímaní) treba pokladať za mená zamestnania. To súvisí s rozvojom priemyselnej výroby, s diferenciáciou výrobných procesov na jednotlivé pracovné fázy. — B. Letz (*Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950, 135) ich považuje za nevlastné mená zamestnania. Ani takýto výklad nie je dnes správny. Najlepšie to vidieť na slovách ako *učiteľ, holič, slievač,* ktoré Letz považuje za nevlastné mená zamestnania a za mená činiteľského významu (nomina agentis).

[3] J. Horecký, *Mená činiteľského významu,* 83 n.

ktoré sa v jazyku prejavujú. Kritériom jazykovej správnosti v spisovnom jazyku je súčasná spisovná norma. Normou rozumie sa súhrn jazykových prostriedkov, ktoré sú srozumiteľné a bežné príslušníkom daného jazykového kolektíva a majú sklon stať sa pre nich záväznými.[4]

V tejto štúdii chceme skúmať predovšetkým otázku kvantity substantív na *-teľ* a *-č*.

Deverbatíva na *-teľ* a *-č* rozdelíme si pre prehľadnosť do dvoch skupín: 1. slová, ktorých slovesný základ má v kmeni krátkosť, 2. slová, ktoré majú v kmeni dĺžku.

Do prvej skupiny patria slová ako *nakladať — nakladač, prekladať — prekladač, hasiť — hasič, vodiť — vodič, formovať — formovač, ozdobovať — ozdobovač, pozlacovať — pozlacovač; prekladať — prekladateľ, budiť — buditeľ, ctiť — ctiteľ, cvičiť — cvičiteľ, činiť — činiteľ, deliť — deliteľ, krotiť — krotiteľ, oslobodiť — osloboditeľ, učiť — učiteľ, živiť — živiteľ, cestovať — cestovateľ, doručovať — doručovateľ, budovať — budovateľ, chovať — chovateľ, navrhovať — navrhovateľ, pozorovať — pozorovateľ, prenasledovať — prenasledovateľ, ukazovať — ukazovateľ, zapisovať — zapisovateľ* atď. Všetky tieto deverbatíva sú s hľadiska kvantity shodné so slovesnými tvarmi, od ktorých sú odvodené.

Do druhej skupiny patria slová odvodené od slovesných základov, ktoré majú v kmeni dĺžku. Pri týchto deverbatívach sa kmeňová dĺžka alebo zachováva, alebo sa skracuje.

1. Dĺžka sa zachováva napr. v týchto slovách: *pomáhať — pomáhač, rúhať sa — rúhač, hádať — hádač, najímať — najímač, ukrývať — ukrývač, prijímať — prijímač, sošívať — sošívač, pripínať — pripínač, zaklínať — zaklínač, okopávať — okopávač, roznášať — roznášač, viazať — viazač, slievať — slievač, miešať — miešač, dláždiť — dláždič, brúsiť — brúsič; dokonávať — dokonávateľ, usporiadať — usporiadateľ, vykonávať — vykonávateľ, zamestnávať — zamestnávateľ, obstarávať — obstarávateľ, páchať — páchateľ, hlásať — hlásateľ, prenajímať — prenajímateľ, porovnávať — porovnávateľ, prijímať — prijímateľ, zachovávať — zachovávateľ, trýzniť — trýzniteľ, riadiť — riaditeľ* a pod.

2. Dĺžka sa skracuje napr. v týchto slovách: *sádzať — sadzač, vyznávať — vyznavač, predávať — predavač, lízať — podlizač, pätolizač* (samostatne sa slovo *lizač* nevyskytuje), *búriť — burič, kŕmiť — krmič, kúriť — kurič; kázať — kazateľ, písať — pisateľ, čítať — čitateľ, obývať — obyvateľ, dobývať — dobyvateľ, vydávať — vydavateľ, sbierať — sberateľ, vykúpiť — vykupiteľ* a pod.

Treba zdôrazniť, že ťažkosti s kvantitou nastávajú práve pri poslednej skupine, ktorá má charakter nepravidelnosti, nakoľko v ostatných

---

[4] Š. Peciar, *Normatívne poznámky o složeninách s bielo- a čierno-*, Slovo a tvar III, 1949, 81. Pozri aj E. S. Istrinová, *Norma ruského spisovného jazyka a kultúra reči*, SR XV, 1949/1950, 200 n. a Š. Peciar, *Úvodom*, SR XVI, 1950/1951, 4.

prípadoch slovesný základ a príslušné deverbatívum sa s hľadiska kvantity shodujú. Vidieť to už aj v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1940, ktoré v zátvorke výslovne upozorňujú na nesprávnosť tvarov ako „písateľ, čítateľ, obývateľ, dobývateľ". Skracovanie zas vplýva na slová, v ktorých sa nemá skracovať a naopak.

Podívajme sa na otázku kvantity v týchto slovách v starších jazykovedných príručkách.

Czambel[5] vo svojej Rukoväti nezaoberá sa špeciálne otázkou tvorenia týchto slov. Z Abecedného ukazovateľa mohli by sme uviesť slová *buričský* (str. 268), *kazateľ* (str. 279), *hlásateľ* (str. 275), *dobývateľ* (str. 271), *obyvateľ* (str. 290). K niektorým slovesám sa činiteľské mená neuvádzajú, napr. pri *kŕmiť* — *krmiť* (str. 281), *najímať* (str. 286) a i. Je pozoruhodné, že Czambel má tvary *hlásateľ* a *dobývateľ*. Prvé Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 zaviedly popri tvare *hlásateľ* aj *hlasateľ;* slovo *dobyvateľ* má od prvých Pravidiel až po najnovší návrh krátku samohlásku. Aj slová *burič, kazateľ, obyvateľ* shodujú sa čo do kvantity vo všetkých Pravidlách.

Damborský[6] dotýka sa otázky kvantity týchto slov vo svojej gramatike na str. 59 a 110. Na str. 59 hovorí o slovách na *-teľ* a *-č,* pri ktorých sa kmeňová samohláska skracuje. Na neskracovanie uvádza pri slovách s príponou *-teľ* príklady *žiadať* — *žiadateľ, riadiť* — *riaditeľ, zasielať* — *zasielateľ,* teda slová nie so samohláskami ale s dvojhláskami v kmeni. Pri slovách na *-č* uvádza výnimku *rúhať sa* — *rúhač.* Na str. 110 tiež hovorí, že sa dlhé slabiky koreňa pred príponou *-teľ* zpravidla skracujú, napr. *kázať* — *kazateľ, obývať* — *obyvateľ, vykúpiť* — *vykupiteľ.* Pri prípone *-č* poznamenáva, že sa kmeňová samohláska *a* pred príponou *-č* zpravidla zdlžuje, napr. *orať* — *oráč, hrať* — *hráč, kovať* — *kováč, kopať* — *kopáč* atď.

Prvé Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 sa venujú otázke tvorenia slov na *-teľ* a *-č* dosť podrobne, pričom nepostupujú mechanicky, ale snažia sa poňať vec normatívne. V úvode na str. 6 sa poukazuje na to, že bola ustálená kvantita slov na *-č* ako *väzač, palič, pomahač, pokryvač* a slov na *-teľ* (*pisateľ, obyvateľ, dobyvateľ*). V poznámke pod čiarou sa uvádza, že v niekoľkých slovách, kde sa úzus ešte neustálil, ponecháva sa voľnosť v označovaní dĺžky (napr. *prijímač, najímač* i *prijimač, najimač; objednávateľ, vykonávateľ, zamestnávateľ* ap. i *objednavateľ, vykonavateľ, zamestnavateľ*). Podrobne sa hovorí o tejto otázke v kapitolách o slovách na *-teľ* a *-č* (str. 45). Voľnosť v označovaní dĺžky sa ponecháva tam, kde sa úzus ešte neustálil (*dokonávateľ, vykonávateľ, objednávateľ, za-*

---

[5] S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* Turčiansky Svätý Martin 1919, 3. vyd.

[6] J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy,* I. diel, Nitra 1930, 5. vyd.

mestnávateľ, obstarávateľ, vychovávateľ, hlásateľ ... i *dokonavateľ, vykonavateľ, objednavateľ, zamestnavateľ, obstaravateľ, hlasateľ*). Ináč sa hovorí, že pred *-teľ* bývajú pravidlom krátke samohlásky (*kazateľ, obyvateľ*) alebo dlhé: *kárateľ, páchateľ, trápiteľ, prenajímateľ, prijímateľ, zasielateľ, riaditeľ, usporiadateľ* a pod. O slovách na *-č* sa hovorí, že jednoslabičné z nich píšeme podľa výslovnosti s dlhou samohláskou (*hráč, štváč, dráč*) alebo s krátkou (*bič*). Vo viacslabičných býva podľa Pravidiel kvantita vo výslovnosti takmer vždy zreteľná a preto sa píše *hasič, burič, sudič, väzač, brucháč, hlaváč, kropáč, sekáč, poslucháč*. Kolísanie je pri menách činiteľského významu, ale zväčša sa píšu s krátkou kvantitou (*väzač, lamač, palič, dlaždič, slevač, pomahač, nakladač, podpaľač, pokryvač, ukryvač*). Dĺžku kážu Pravidlá z r. 1931 písať tam, kde to „žiada zreteľná a rozhodná výslovnosť" (*zaklínač, roznášač*). V niekoľkých slovách pripúšťa sa kolísanie. Ide o slová, kde sa úzus ešte neustálil: *najímač, prijímač, prejímač* i *najimač, prijimač, prejimač*.

Druhé Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú iba všeobecnú poučku, že dĺžku a krátkosť samohlások pred príponou *-teľ* zachovávame podľa výslovnosti. Potom sa len vypočítavajú jednotlivé slová. Pravidlá z r. 1940 uvádzajú ako správne už len tvary *dokonávateľ, vykonávateľ, objednávateľ, zamestnávateľ, obstarávateľ, vychovávateľ, hlásateľ*. Tvary so skrátenou kmeňovou slabikou sa výslovne uvádzajú v zátvorke ako chybné.

Rovnaký postup ako pri slovách na *-teľ* používajú druhé Pravidlá aj pri slovách na *-č*. Ako správne sa uvádzajú tvary *viazač, slievač, pomáhač, hádač, rozprávač* a v zátvorke sa výslovne hovorí, že je chybne „väzač, slevač, pomahač, hľadač, dlaždič" a pod.

Najnovší návrh Pravidiel slovenského pravopisu hovorí o slovách na *-teľ* na str. XI, v §-e 55. Uvádza, že sa dlhá samohláska slovesného základu pri menách na *-teľ* nemení, „ak sa v týchto menách ešte živo pociťuje priamy vzťah k slovesnému deju" (*bádateľ, dodávateľ, prednášateľ* ...). Ak sa však priamy vzťah k slovesnému deju nepociťuje bezprostredne, vtedy sa dlhá samohláska slovesného základu kráti (*čitateľ, kazateľ, pisateľ, dobyvateľ* ...).

Pri menách na *-ič* sa podľa návrhu dlhá samohláska slovesného základu obyčajne kráti: *burič, kurič, dlaždič* ... Výnimkou je slovo *vábič*.

Nový návrh sa odchyľuje od doterajších Pravidiel v otázke kvantity v slovách *brusič, dlaždič*. Podľa doterajších Pravidiel slovo *krmič* sa odvodzovalo od slovesa *kŕmiť* (so skracovaním kmeňa). Podľa návrhu nejde tu už o skracovanie pri subst. *krmič*, pretože príslušné sloveso sa uvádza vo forme *krmiť, -ím, -ia*.

O prípone *-ač* sa tu tvrdí to isté, čo o prípone *-teľ*. Ak sa živo pociťuje vzťah k slovesnému deju, dlhá samohláska slovesného základu sa nemení: *dvíhač, hádač, krájač, lámač* ... Krátenie nastáva tam, kde sa „nepociťuje priamy vzťah k slovesnému deju": *pytač, trubač, predavač, postavač, udavač, vlamač*.

Z tohto prehľadu vidíme zreteľnú tendenciu: ubúdanie tvarov so skrátenou kmeňovou slabikou. Je teda dnes produktívne práve tvorenie bez skracovania samohlásky slovesného základu. Kým prvé Pravidlá uvádzaly dvojtvary, druhé Pravidlá uvádzajú už len tvary s dlhou samohláskou (porov. *najímač, prijímač...*, *dokonávateľ, vykonávateľ, zamestnávateľ...*) Ale aj v iných prípadoch zavádzajú druhé Pravidlá dĺžku, napr. *lámač*. Druhé Pravidlá z roku 1940 nepripúšťajú už vôbec skracovanie dvojhlások v prípadoch ako *viazať — viazač, slievať — slievač*.

Pri prípone *-teľ* v slovách, v ktorých nastáva skracovanie, skracujú sa jednoduché dlhé vokály *(pisateľ, čitateľ, kazateľ, kupiteľ, dobyvateľ, vydavateľ, obyvateľ, zastupiteľ)*, veľmi zriedka dvojhlásky *(sberateľ)*. Inak dvojhlásky ostávajú nezmenené: *zasielateľ, riaditeľ, žiadateľ, usporiadateľ*.

Pri prípone *-č* sa dvojhlásky vôbec neskracujú: *viazať — viazač, slievať — slievač, miešať — miešač*. Preto nový návrh správne uvádza ako osobitnú skupinu slová s krátkymi samohláskami a s dvojhláskami, pri ktorých nenastáva zmena, a ako druhú skupinu slová s dlhými samohláskami, kde sú dve možnosti (1. bez krátenia, 2. s krátením). B. Letz v *Kmeňoslovných úvahách*[7] to nebral do úvahy a preto hovorí o tvare *sliedič* ako o výnimke (takýchto slov na *-ič* je, pravda, viac: *triedič, riadič, mierič...*). V Letzovej Gramatike sa už táto výnimka neuvádza (str. 175).

Pri slovách na *-ič* dlhá samohláska (nie dvojhláska) slovesného základu sa obyčajne kráti: *burič, kurič, lupič, palič, travič*. Oproti Pravidlám z roku 1940 zavádza sa v novom návrhu Pravidiel aj *brusič, dlaždič*. Tvar *brusič* mal Damborský (str. 60), prvé Pravidlá (str. 100), tvar *dlaždič* prvé Pravidlá (str. 113). Tvar *brusič* (so skrátenou kmeňovou samohláskou) ako zodpovedajúcejší uvádzala už Slovenská reč r. 1942[8]. Mohli by sme ešte uviesť, že tvar *brusič* používal sa veľmi hojne v čase premiéry hry V. Káňu *Parta brusiča Karhana*.

Niektoré slová na *-teľ* a *-č* majú doteraz v kvantite kolísanie. Pomerne veľké kolísanie sa prejavuje pri slovách *hlásateľ, dodávateľ, dobyvateľ, vydavateľ, brúsič, dláždič, vyznavač*.

V dokladovom materiáli Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied javí sa tu takýto obraz:

Pri substantíve *hlásateľ* je 16 dokladov na *hlásateľ*, 5 dokladov na *hlasateľ*. Podoba *hlasateľ* je doložená z Vlčka (Dejiny, 1890), Hviezdoslava (Herodes a Herodias), Škultétyho (O býv. Hornom Uhorsku), Lubyho (Obyč. právo a súdna prax), Osuského (Prvé slov. dejiny filozofie). Tri doklady sú teda staršieho dáta, takže podoba *hlásateľ* je dnes úplne pevná.

Veľkú neustálenosť v kvantite môžeme pozorovať pri substantíve *dodávateľ*. V dokladovom materiáli Ústavu slovenského jazyka je 10 dokla-

---

[7] B. Letz, *Kmeňoslovné úvahy*, Turčiansky Svätý Martin 1943, 110.

[8] Slovenská reč IX, 1941/1942, 300 (v redakčnej poznámke k Barátovmu článku *Pravidlá slovenského pravopisu a prax)*.

dov na podobu *dodávateľ* a 10 dokladov na podobu *dodavateľ*. Doklady na podobu *dodavateľ* sú nového dáta z najrozmanitejších písaných textov (krásna literatúra, vedecká literatúra, časopisy, učebnice).

Pri substantíve *dobyvateľ* je 28 dokladov na podobu *dobyvateľ*, naproti tomu iba 3 doklady na podobu *dobývateľ*. Tu je teda podoba *dobyvateľ* pevná.

Pri substantíve *vydavateľ* prevažuje podoba s krátkou samohláskou: 42 dokladov je na *vydavateľ*, 4 doklady na *vydávateľ*. Podoba *vydávateľ* je doložená z r. 1942—1950 z Kultúrneho života, z Trestného zákona správneho a z Oeconomica Slovaca. Vzhľadom na to, že ide o seriózne publikácie, je aj tento malý počet dosť závažný. Nesmieme totiž zabúdať, že závažnosť platnej normy je dnes už pomerne vysoká; preto je taký veľký počet dokladov na tvar *vydavateľ*.

Pri substantíve *brusič* sú 4 doklady na *brúsič*, 7 dokladov na *brusič* (hoci v Pravidlách z r. 1940 je len podoba *brúsič*). Doklady na *brusič* sú jednak z poézie (Žarnov), jednak z vedeckej tvorby (Omanik, Štefánek) a konečne z časopisov Technická práca, Pravda. Časove sú z obdobia od r. 1944 do r. 1950. Vidieť, že tvar *brusič* je živý.

Pri substantíve *dláždič* nemôžeme si urobiť z materiálu nejakú presnejšiu predstavu, pretože sú tu len 3 doklady: 2 doklady sú na formu *dláždič*, 1 doklad na *dlaždič* (Pravda XXX).

Pri substantíve *vyznavač* je 28 dokladov na formu *vyznavač*, 12 dokladov na *vyznávač*. Forma *vyznávač* je doložená zväčša z časopisov, okrem toho z Gregorovej (Čas nezastavíš) a z Okáľa (Filozof Seneca). Okrem dokladu zo Škultétyho (r. 1876) všetky sú nového dáta.

Rozbor materiálu ukazuje, že vyrovnávanie kvantity preniká stále v širšom rozsahu. Dĺžka preniká aj v slovách *pätolizač* a *predavač*, *predavačka*. S formami *predávač*, *predávačka* stretávame sa pomerne často na rozličných vývesných tabuľkách v predajniach.

Uvediem tu niekoľko dokladov zo svojho vlastného materiálu: Učiteľ, ktorý sa nemohol stať podlízavým a *pätolízačom* (B. Traven, Vzbura vyvesencov, prel. V. Hornáková, Bratislava 1949, 184); ... ich *pätolízačmi* (V. I. Lenin, Štát a revolúcia, prel. M. Bakoš a F. M. Komzala, Bratislava 1949, 99); *Pätolízači* prekonali samých seba (L. Solovjev, Nasreddin v Buchare, prel. M. Takáčová, Bratislava 1949, 2. vyd., 98); Leopold je... *pätolízačom* (Práca V, 1950, 200, 3 c); Tento svet vojnových zbohatlíkov, *pätolízačov* (Práca V, 1950, 118a, 4 c); ... alebo ich *pätolízačov* (Smena V, 1952, 117, 2 e); Na chvíľku sa dal strhnúť... *pätolízačským* vzťahom (I. Erenburg, Pád Paríža, prel. J. Rozner, Bratislava 1949, 2. vyd., 148); aby ich neprichytili v spoločnosti *vyznávačov* nového učenia (S. Asch, Apoštol, prel. Z. Kubišová—Dovalová, Bratislava 1949, 68); Ona vraj bývala predávačkou (Život V, 1950, 29, 18).

Ján Horecký[9] zavrhujúc rozlišovanie medzi činiteľskými menami (nomina agentis) a medzi menami zamestnania (nomina officii), uvádza, že tieto mená nedajú sa často rozlíšiť ani formálne ani významovo. Ako príklad uvádza pomenovanie *hlásateľ*, ktoré s hľadiska významu môže znamenať osobu, ktorá niečo hlása (napr. *hlásateľ* slovanskej vzájomnosti), a vtedy by išlo o „nomen agentis", alebo o osobu, ktorá hlási program a zprávy v rozhlase a táto činnosť je jej zamestnaním (rozhlasový *hlásateľ* — nomen officii). Bolo by možné uvažovať, že sa rozdiel medzi menami činiteľskými a menami zamestnania prejavuje v kvantite kmeňovej samohlásky, že sa teda kvantita zámerne používa na ich vzájomné diferencovanie, napr. *hlásateľ* — nomen agentis (*hlásateľ* slovanskej vzájomnosti), *hlasateľ* — nomen officii (hlasateľ v rozhlase, rozhlasový *hlasateľ*), alebo opačne. Skúmali sme aj s tohto hľadiska materiál Ústavu slovenského jazyka. Pri substantíve *hlásateľ* všetky doklady na formu *hlasateľ* sú doklady na nomen agentis. Pri slove *dodávateľ* nezistili sme vôbec tendenciu diferencovať významy pomocou kvantity. O kvantite ako diferenciačnom prostriedku mohlo by sa azda uvažovať pri substantíve *vydavateľ*, kde oba doklady na *vydávateľ* predstavujú nomen agentis. Pre nomen officii niet dokladu s dĺžkou. Pre definitívne riešenie tejto otázky bol by však potrebný väčší materiál. Uvedené doklady nie sú dosť priezračné. Nezdá sa však, že by tu išlo o rozlišovanie významov pomocou kvantity.

Skúmanie kvantity je dôležité pri otázkach spisovnej normy. Výskum ukazuje, že pri deverbatívach na *-teľ* a *-č* treba dávať prednosť formám, ktoré sa s hľadiska kvantity shodujú s príslušnými slovesnými tvarmi, od ktorých sú odvodené. Tieto formy sú v dnešnom spisovnom jazyku produktívne (na rozdiel od foriem, kde sa dĺžka skracuje).[10] Podobné závery vyvodzuje Horecký (l. c.) z výskumu kvantity pri substantívach na *-dlo:* „nové slová, utvorené od slovies *rýpať* a *zdúvať*, musia si zachovať korennú dĺžku". Čiže pri tvorení nových slov korenná dĺžka sa neskracuje, ale ostáva aj v príslušných odvodeninách na *-dlo*.

---

[9] *Mená činiteľského významu*, 80.

[10] Ten istý zjav môžeme konštatovať aj pri iných príponách, napr. pri *-ár, -áreň: lúka — lúkár, bájka — bájkár, obrázok — obrázkár, mlieko — mliekár, vlákno — vláknár, lúpať — lúpáreň, obliekať — obliekáreň* oproti staršiemu *múr — murár, stôl — stolár, hviezda — hvezdár, písať — písár, blúdiť — bludár* ap. (Pravidlá slovenského pravopisu, Bratislava 1952, návrh, str. XI). Podobne je to pri prípone *-dlo: ohrievadlo, svietidlo, lietadlo, tienidlo, prestieradlo, podpieradlo, krájadlo, dýchadlo, lákadlo, počítadlo, umývadlo* (od slovies *svietiť, lietať, tieniť, prestierať, podpierať, krájať, dýchať, lákať, počítať, umývať*). Korenná samohláska sa kráti iba zriedkavo: *kyvadlo, kružidlo, černidlo, operadlo* (od slovies *kývať, krúžiť, čierniť, opierať*). Porov. J. Horecký, *Kvantita slov na -dlo*, SR XVIII, 1952/1953, 62. O slovách so skrátenou korennou samohláskou hovorí Horecký, že nepredstavujú živú produktívnu skupinu slov na -dlo, ale že živou je tá skupina slov, v ktorých sa zachováva pôvodná kvantita neurčitku.

Treba si ešte odpovedať na otázku, ktoré sú to slová, pri ktorých dochádza ku skracovaniu kmeňovej slabiky, a ktoré sú slová, pri ktorých toto skracovanie nenastáva. Nejde pritom o jednotlivé slová, ale o skupiny.

Doterajšie Pravidlá slovenského pravopisu neobsahujú o tejto otázke presné poučky. Poznámky o kvantite týchto substantív nachodíme v Letzovej gramatike.[11] O slovách s príponou *-teľ* Letz hovorí, že zmena kvantity nenastáva v slovách trojslabičných *(liečiteľ, mámiteľ, riaditeľ, trápiteľ, trýzniteľ, dávateľ, páchateľ ...)* a v štvor- a viacslabičných *(dokonávateľ, dorábateľ, objednávateľ, obstarávateľ, podujímateľ, urážateľ ...)*. Pokiaľ sa tu vyskytuje krátenie, ide podľa Letza o slová, ktorých jadro ukazuje na starší spôsob tvorenia, o cirkevné termíny a rozličné novšie analogické prípady: *kazateľ, vykupiteľ, pisateľ, obyvateľ, čitateľ* ... O slovách s príponou *-ič* hovorí, že v nich nastáva skracovanie: *kurič, travič*[12]. O slovách na *-áč* hovorí, že kmeňová hláska zostáva krátka a prípona je dlhá *(česáč, kováč, kopáč, papáč, pitváč, šnupáč, drankáč, spáč ...)*. Ako výnimku uvádza pri tomto type subst. *strihač*. Ak je kmeňová hláska dlhá, je prípona krátka: *búchač, driemač, hádzač, krájač, lákač, mátač, viazač* ... Niekedy je prípona krátka, aj keď sa kmeň skráti: *pytač, rubač*. Pri slovách trojslabičných a viacslabičných na *-ač* rozoznáva Letz tri prípady: 1. Dlhá kmeňová slabika zostáva a v prípone je krátkosť: *doháňač, donášač, dovážač, najímač, natierač, nadháňač* ... 2. Dlhý kmeň sa skráti (staršia vrstva tvorenia) a jednako je krátka prípona: *podlizač, postavač, predavač, udavač* ..., výnimky *poslucháč, ometáč* ... 3. Kmeňová hláska je už pôvodom krátka, a prípona sa jednako nepredlžuje: *vykladač, ukladač, vyzvedač, kupovač, pristrihovač, rozkazovač* atď.

Tieto pravidlá sú neobyčajne komplikované. Horecký v recenzii Letzovej práce správne poznamenáva, že výklad kvantitatívnych pomerov podľa počtu slabík zdá sa byť dosť spletitý.[13]

Pri prípone *-teľ* nemá počítanie slabík nijakú praktickú cenu a nemožno z neho robiť závery pre otázku kvantity takýchto slov, pretože všetky slová, ktoré majú v kmeni dĺžku, sú aspoň trojslabičné, prípadne viacslabičné. V dvojslabičných slovách (napr. *ctiteľ*) nemáme dĺžku.[14] Letz pritom robí zo slov trojslabičných jednu skupinu a zo slov štvor- a viacslabičných druhú skupinu, hoci sa podľa neho v oboch skupinách kmeňová hláska pri odvodzovaní nemení.

Rozlišovať tu trojslabičné a viacslabičné slová je zbytočné nielen

---

[11] B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, 174.

[12] B. Letz, tamže, 175. Ako príklad uvádza sa aj *vábič* (z *vábiť*), hoci tu nenastáva skracovanie. V *Kmeňoslovných úvahách* má Letz *vabič* (str. 110).

[13] J. Horecký, *B. Letz, Gramatika slovenského jazyka, Kmeňoslovie*, JS SAVU V, 1951, 300.

[14] Slovo *priateľ*, ktoré vzniklo z *prijateľ*, už nemožno v dnešnom jazyku rozkladať na základ *pria-* a príponu *-teľ*.

preto, že pri dvojslabičných slovách na *-teľ* sa dĺžka v kmeni nevyskytuje a teda skracovanie alebo neskracovanie prichodí do úvahy len pri trojslabičných a viacslabičných slovách, ale aj preto, že sú aj také trojslabičné a viacslabičné slová, pri ktorých dochádza ku skracovaniu. Rozdiel nemôže teda spočívať v počte slabík, ale v niečom inom. Letzova formulácia o kvantite substantív na *-teľ* bude hneď správnejšia, ak vynecháme všetky zmienky o trojslabičných a viacslabičných slovách a k poučke „Kmeňová hláska sa nemenieva, a teda: ak bola dlhá, ostáva ňou i po derivácii" pridáme: v slovách, ktoré predstavujú novšiu vrstvu tvorenia.

Slová na *-teľ* sa prevažne tvoria od slovesného neurčitkového kmeňa, ako sme to podľa Horeckého uvádzali na začiatku tejto štúdie. Návrh Pravidiel hovorí tu iba o odvodzovaní od slovesného neurčitkového kmeňa (str. XI, § 55, ods. 1). Je tu však niekoľko výnimiek. Niektoré uvádza Horecký: *majiteľ, staviteľ, držiteľ.*[15] Sú tu ešte slová *myslitel', trpiteľ.* Ukazuje sa, že sa niektoré slová tvoria príponou *-iteľ,* ktorá sa pripojuje na slovesný prézentný kmeň alebo na koreň. Zdá sa, že je to najmä pri menách, ktoré sú odvodené od slovies typu *bežať — bežím* (porov. *držať — držím — držiteľ)* alebo *vidieť — vidím* (porov. *myslieť — myslím — mysliteľ, trpieť — trpím — trpiteľ).*

Pri slovách na *-č* si treba uvedomiť, že popri slovách na *-áč* máme aj slová na -ač, teda napr. popri *kopáč, štváč, dráč* máme aj *búchač, driemač, viazač, strihač, vyzvedač, kupovač* a pod. Dalo by sa vykladať, že pri slovách, ktoré majú v kmeni dĺžku, ide o skrátenie prípony *-áč* na *-ač* podľa pravidla o krátení dĺžok (rytmický zákon): *kopáč — viazač.* No vôbec to nemožno myslieť pri slovách *kupovač, strihač, rozkazovač* a pod. Ani tu počítanie slabík neprináša nijaké riešenie pre otázku kvantity. Ešte menej pochopiteľné by bolo skracovanie *-áč* na *-ač* pri slovách, kde je skrátená kmeňová slabika: *pytač, rubač, postavač, predavač, podlizač.*

Letzove poučky o kvantite slov na *-teľ* a *-č* sú teda nedostatočné a nevyjadrujú dnešnú jazykovú skutočnosť.

Návrh Pravidiel slovenského pravopisu hovorí, že zakončenie *-ač* býva po dlhej kmeňovej samohláske alebo pri trojslabičných a dlhších slovách.[16] Z tejto formulácie by sa mohlo zdať, že prípona *-ač* je pri trojslabičných a viacslabičných slovách, kým pri slovách kratších ako trojslabičných ide vlastne o príponu *-áč,* skrátenú na *-ač* podľa rytmického zákona (*viazač*). Ale pri dvojslabičných slovách máme *-ač* aj po predchádzajúcej krátkej slabike, napr. *pytač, rubač, trubač, vlamač, strihač.* Pritom sloveso, od ktorého je substantívum utvorené, má dĺžku alebo krátkosť: *pýtať, rúbať, trúbiť, vlámať sa, strihať.*

Podľa nášho názoru treba rozoznávať substantíva s príponou *-č* a substantíva s príponou *-áč.*

---

[15] Horecký, *Mená činiteľského významu,* 83.

[16] *Pravidlá slovenského pravopisu, návrh,* str. XI, § 56, čís. 3, ods. 1.

Slová s príponou *-č* tvoria sa od slovesného neurčitkového kmeňa, zakončeného na *-a-* alebo *-i-*. Napr. *nakladať — nakladač, lámať — lámač, dvíhať — dvíhač, vydierať — vydierač, pýtať — pytač, rúbať — rubač, strihať — strihač, pristrihovať — pristrihovač, brúsiť — brusič, kúriť — kurič, triediť — triedič, mieriť — mierič.* Niektoré sú utvorené od koreňa príponou *-ač: trúbiť — trubač, podpáliť — podpaľač.*

Pri slovách odvodených od slovies s dlhou kmeňovou slabikou rozoznávame:

1. slová, v ktorých sa dlhá slabika zachováva: *dvíhač, hádač, krájač, lámač, rozprávač, vysávač;*

2. slová, v ktorých sa dlhá kmeňová slabika skracuje: *pýtať — pytač, rúbať — rubač, predávať — predavač, udávať — udavač, vlámať sa — vlamač, sádzať — sadzač.*

Návrh Pravidiel hovorí, že dlhá samohláska slovesného základu v mužských podstatných menách na *-ač* sa nemení, ak sa v týchto menách ešte živo pociťuje vzťah k slovesnému deju, a kráti sa, ak sa v týchto menách už nepociťuje priamy vzťah k slovesnému deju. Podobná formulácia je aj pri slovách na *-teľ.*

Podobne ako návrh Pravidiel hovorí o kvantite týchto slov aj Horecký.[17] Píše: „... zásadne sa zachováva kvantita slovesného základu a iba tam, kde je už súvislosť medzi podstatným menom a základným slovesom veľmi vzdialená, býva v podstatnom mene krátkosť proti dĺžke v slovese." Ako konštatovanie stavu táto veta platí, lenže nie preto býva v podstatnom mene krátkosť proti dĺžke v slovese, že je súvislosť medzi podstatným menom a základným slovesom veľmi vzdialená, ale práve naopak: pretože je v týchto podstatných menách krátkosť proti dĺžke v slovese, je súvislosť medzi podstatným menom a základným slovesom trochu oslabená.[18]

Pôvodne sa tvorily tieto slová tak, že sa dlhá kmeňová slabika skracovala. Skracovanie je teda charakteristické pre starší spôsob tvorenia. Pritom sa však v slovách ako *pytač, rubač* ... podľa nášho názoru rovnako pociťuje priamy vzťah k slovesnému deju ako napr. pri slovách *vydierač, slievač, lámač, nakladač,* i keď je možné, že si pri neskrátených tvaroch ľahšie uvedomujeme vzťah k príslušnému slovesu, než pri tvaroch skrátených.

Osobitne si treba povšimnúť slov ako *hráč, žráč, poslucháč, štváč.* Nazdávam sa, že tu nejde o príponu *-č,* pred ktorou sa samohláska *a* zdlžuje[19],

---

[17] J. Horecký, *B. Letz, Gramatika slovenského jazyka, Kmeňoslovie,* JS SAVU V, 1951, 300.

[18] Takto treba vysvetľovať súvislosť medzi podstatným menom a základným slovesom aj pri iných odvodeninách, napr. pri slovách na *-dlo* ap.

[19] Damborský, *Slovenská mluvnica* ..., 60, 110; Horecký, *Mená činiteľského významu,* 84.

ale skôr o odvodzovaciu príponu *-áč,* ktorou sa tvoria jednak nomina agentis *(česáč),* resp. aj nomina officii *(česáč* bavlny), jednak pomenovania majúce skôr ráz nositeľa vlastnosti[20], ako aj mená nástroja (nomina instrumenti: *cengáč, rapkáč*[21]). Odlišnosť od predchádzajúcej skupiny substantív prejavuje sa aj v tom, že nejde vždy o deverbatíva, ako je to pri *učiteľ, prenasledovateľ . . ., formovač, zaklínač . . .,* ale aj o desubstantíva (napr. *žena — ženáč, fúzy — fuzáč, hlava — hlaváč, noha — noháč, roh — roháč, parohy — paroháč)* a o deadjektíva *nahý — naháč, bohatý — boháč, zelený — zelenáč* atď). O slovách *oráč, kopáč, tkáč, poslucháč* hovorí Damborský na str. 117 svojej „Mluvnice" ako o deverbatívach, kým mená ako *hlaváč, bradáč, brucháč, noháč, roháč* uvádza pri denominatívach a hovorí o nich, že sú významu zväčšeného, pričom sa tvoria z rôznych kmeňov. B. Letz všíma si vo svojej gramatike len deverbatíva; o denominatívnom tvorení týchto slov výslovne nehovorí, uvádza ich v rámci augmentatív. Príklady uvádza len na desubstantíva: *bradáč, noháč, brucháč, hlaváč, roháč, nosáč.* Kapitola o augmentatívach patrí však k časti „Desubstantíva". Súhrnný názov „Desubstantíva" Letzovi vypadol, ako na to upozornil v recenzii J. Horecký.[22]

Návrh Pravidiel pozná iba mužské podstatné mená na *-č* utvorené od slovesného neurčitkového kmeňa, teda deverbatíva. Fakticky sú tu, ako sme na to poukázali, desubstantíva, deadjektíva a deverbatíva.

Pokiaľ ide o význam tejto prípony, pri deverbatívach ide — ako to uvádza Horecký — o pomenovania majúce skôr ráz nositeľa vlastnosti. Tvoria sa takto aj mená nástroja. Pri desubstantívach a deadjektívach ide skôr o podstatné mená zhoršeného významu (pejoratíva) než o augmentatíva. Damborský hovorí o nich ako o podstatných menách významu zväčšeného, zpravidla potupného.[23] B. Letz síce hovorí o nich v kap. o augmentatívach (str. 156), ale poznamenáva, že slová s príponami *-áč, áň, -ina, -áľ* môžu mať odtieň zveličovania, čiže ide o akési neúplné augmentatíva. Na str. 158 však hovorí, že za naozaj zväčšovaciu príponu možno uznať len *-isko,* pretože ostatné sú skôr zhoršovacie sufixy s viac-menej potupným významom.

Máme tu teda jednak pejoratíva *(zelenáč, fuzáč, brucháč, bradáč, nosáč),* jednak substantíva štylisticky neutrálne, napr. *roháč, paroháč, cengáč.*

Môžeme rezumovať:

Treba rozoznávať substantíva na *-č (-ič, -ač)* od substantív na *-áč.*

Skracovanie kmeňovej slabiky nastáva systematicky pri slovách na

---

[20] Horecký, tamže.

[21] Letz, *Gramatika slovenského jazyka,* 187, 190.

[22] J. Horecký, *B. Letz, Gramatika slovenského jazyka, Kmeňoslovie,* JS SAVU V, 1951, 296.

[23] Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy,* 117.

-ič, a to pri jednoduchých dlhých samohláskach alebo slabikotvorných spoluhláskach (*ĺ, ŕ*). Pri dvojhláskach skracovanie nenastáva.

Pri substantívach na *-ač* a *-teľ* slová so skrátenou kmeňovou slabikou predstavujú starší spôsob tvorenia, slová s neskrátenou kmeňovou slabikou novší spôsob tvorenia. Podoby so skrátenými kmeňovými slabikami postupne zanikajú a namiesto nich prenikajú podoby s neskrátenými kmeňovými slabikami.

Pri substantívach na *-ač* skracujú sa len jednoduché dlhé samohlásky alebo slabikotvorné spoluhlásky. Pri dvojhláskach skracovanie nenastáva. Podobne aj pri substantívach na *-teľ* nastáva skracovanie obyčajne len pri jednoduchých dlhých samohláskach, iba veľmi zriedkavo pri dvojhláskach. Dvojhlásky ostávajú prevažne bez zmeny.

Pri substantívach na *-áč* máme okrem deverbatív aj desubstantíva a deadjektíva. Pri deverbatívach ide o pomenovania, ktorými sa označuje nositeľ určitej vlastnosti, alebo o mená nástroja. Pri desubstantívach a deadjektívach ide tiež o mená nositeľov vlastnosti, pričom pri mnohých znateľne vystupuje moment pejoratívnosti. Skracovanie kmeňovej slabiky je tu ojedinelé *(poslucháč)*.

Niet bezpečných dôkazov pre predpoklad, že by sa pomocou kvantity rozlišovaly pri substantívach na *-teľ* a *-č* nomina agentis a nomina officii.

Ani tvorenie týchto slov nie je také jednoduché, ako sa často uvádza. Treba rozlišovať prípady tvorenia zo slovesného neurčitkového kmeňa a prípady tvorenia zo slovesného alebo menného koreňa.

Ukážka vyučovania gramatiky na škole II. stupňa

Gejza Horák

Článok zachytáva hodinu gramatiky v VI.C triede na V. strednej škole dievčenskej v Bratislave.

Látka: tvorenie slov (1. hodina). — Vyučuje s. Elena Kopečná dňa 3. decembra 1952.

Pri vstupe do triedy učiteľka oznamuje žiačkam, že prítomný hosť si chce povšimnúť, ako sa učia na hodinách jazykovej výchovy. Upozorňuje žiačky, že majú pracovať spokojne a svedomite ako inokedy. — Píše sa na voľný list papiera.

A.I. Príprava na nové učivo.

Žiačky prebraly na predchádzajúcich hodinách jazykovej výchovy učivo o hláskach (hláskoslovie) a teraz si majú osvojiť úvodnú časť z tvaroslovia „Tvorenie slov". (Pozri „Jazyková výchova" — učebné texty pre I. tr. str. škôl, sošit 3, str. 3—4.) — Aby si žiačky organicky priradily nové učivo k starším poznatkom, učiteľka sa ich pýta na základné prvky jazyka (veta — slovo — hláska) a na náplň doterajších hodín jazykovej výchovy. (Doteraz sme sa učili podrobne o slovenských hláskach. Tá časť gramatiky, ktorá nás poúča o hláskach, sa volá *hláskoslovie*. Teraz sa budeme učiť

o slovách. Časť gramatiky, ktorá nás poúča o slovách, sa volá *tvarosloviе.)*

Vyučujúca obracia pozornosť žiačok na vznik nových slov — pomenovaní, ktoré sa úzko viažu na vznikanie nových predmetov v súvislosti so stúpajúcimi potrebami človeka. Keď si človek zhotoví novú vec, hneď ju pomenuje — dá jej meno. Na učiteľkinu otázku, ktoré predmety, stroje a prístroje ľudia voľakedy nemali, žiačky uvádzajú: *lietadlo, rádio, kombajn.* Pretože ľudia voľakedy nemali rádio, lietadlo, kombajn, nemali vo svojej slovnej zásobe ani mená týchto strojov a prístrojov.

Daktoré slová sa udomácňujú v našom jazyku až teraz pri budovaní socializmu. — Zo slov, ktoré súvisia s výstavbou socializmu v našej vlasti, sa uvádzajú: *kombajn, päťročnica, úderník, zlepšovateľ, novátor, norma, samoviazač, traktor.* Tieto slová si žiačky napíšu na voľný list papiera. (Aby nezaváhaly pri písaní slova *kombajn,* učiteľka im ho napíše na tabuľu.)

Pri každom z uvedených slov sa podáva jeho významový rozbor. Žiačky vysvetľujú, čo to-ktoré slovo označuje, a učiteľka spresňuje ich výpovede. (Napr. *úderník* = pracovník, ktorý ustavične plní svoju normu nad 100%; *zlepšovateľ* = pracovník, ktorý podáva zlepšovacie návrhy; *novátor* = pracovník, ktorý podáva celkom nové návrhy, navrhuje nové spôsoby práce; *norma* = pevne určené množstvo práce za určitý čas; *plniť normu* = vykonávať určené množstvo práce.)

Vyučujúca potom poúča žiačky, že nové slová vznikajú najčastejšie zo starších používaných slov a naznačuje im nové učivo vyučovacej jednotky. (Dnes si povieme, ako vznikajú nové slová v slovenčine.)

II. Výklad nového učiva.

Podľa nápovede si žiačky napíšu východiskový text:

Robotníci splnili plán výroby. Rusi, naši rodní bratia, oslobodili náš národ. Školský zvonček zazvonil. V rozhlase sa ozval hlasitý smiech.

Aby si žiačky mohly prekontrolovať, či správne napísaly nadiktované vety, napíše učiteľka východiskové vety na tabuľu a vyzve žiačky, aby si chyby vyznačily červenou ceruzkou (vlastná kontrola). — Potom žiačky čítajú nahlas prvú z uvedených viet a majú si pozorne prečítať („len očami" — teda potichu) podtiahnuté slová: *robotníci, výroby.* Treba zistiť, čo majú tieto dve slová spoločné. Žiačky zistia, že uvedené slová majú spoločnú slabiku (?) *rob-,* napíšu ich na tabuľu pod seba, niže východiskového textu a podtiahnu ich spoločnú súčiastku *rob-.* V druhej a v nasledujúcich vetách vyhľadajú žiačky slová, „ktoré majú daktorú slabiku spoločnú", už samy. Dvojice slov *rodní — národ, zvonček — zazvonil, rozhlas — hlasitý* napíšu pod seba vedľa prvej dvojice. Pri dvojici *zvonček — zazvonil* žiačka, ktorá zisťuje spoločnú čiastku oboch slov, chce podtiahnuť len čiastku *zvo-.* Po upozornení zistí, že spoločným základom týchto slov je *zvon-.*

Slovné dvojice vyňaté z východiskového textu, na ktorých sa má žiačkam predstaviť tvorenie slov, sa píšu v základnom tvare. (To preto, aby sa nemuselo zatiaľ pracovať s pojmami pádových a osobných koncoviek.)

Vyučujúca vyzýva žiačky, aby hľadaly slová, ktoré majú slabiku (?) *rob-* a potom postupne slová so základmi *rod-, zvon-, hlas-*. Žiačky uvádzajú rady slov, majúcich ten istý slovný základ. Slová, ktoré možno priliehavo použiť pri výklade nového učiva, učiteľka píše na tabuľu do príslušného stĺpca. („Daktoré si napíšeme.")

Pri hľadaní slov so „slabikou" *rob-* jedna zo žiačok prináša slovo *hrobár*. Učiteľka ju upozorňuje, že v slove *hrobár* nie je hlásková skupina *rob-*, lež *hrob-*, že je „tam ešte aj h-". Podobne pri slovách so základom *zvon-* spomína jedna zo žiačok slovo *zvoľna*. Učiteľka ju upozorňuje, aby si povedala prvú slabiku tohto slova *(zvoľ-)* a tak ju vyvádza z omylu. Iná žiačka prináša slovo *zvonku*. Vyučujúca ju poúča, že základom tohto slova je *von-*, že teda *z-* nepatrí do slovného základu. (Pravda, termín „slovný základ" sa ešte nepoužíva.)

Takýmto postupom na tabuli i na voľných listoch papiera vznikajú tieto rady príbuzných slov: 1. *robotníci, výroba, robota, zárobok, vyrobiť;* 2. *rodní (?), národ, rodič, úroda, rodisko;* 3. *zvonček, zazvonil, zvonár, zvonica, zvonec;* 4. *rozhlas, hlasitý, odhlásiť, hlasivka, nahlas.* — Slovný základ každého z uvedených slov sa zvýrazní a ohraničí podtiahnutím.

Významovým rozborom slov v prvom stĺpci sa zisťuje, že slová, ktoré majú spoločnú čiastku *rob-* sú významovo príbuzné. Významovo sú príbuzné aj slová v ostatných troch stĺpcoch. Tá časť slova, ktorá je spoločná všetkým slovám v stĺpci, je v nich najdôležitejšia. Má v nich asi takú dôležitosť ako pri stavaní domu základ. — Tu veľmi správne a názorne učiteľka poukazuje na paralelu medzi dôležitosťou základu pri stavbe domu a slovného základu pri vznikaní (tvorení) nových slov. Takto nový pojem „slovný základ" sa vo vedomí žiačok opiera o konkrétnu pomocnú predstavu, ktorá podopiera jeho náplň. Keď žiačky dostaly nový gramatický pojem, majú prečítať slovný základ všetkých štyroch skupín slov.

Pristupuje sa k vlastnému výkladu. — Analýzou slova *vý-rob-a* (slovo výrazne napísané na tabuli) sa zisťuje, že toto slovo má tri čiastky: 1. *slovný základ rob-* 2. *čiastku, ktorá je za slovným základom (= prípona)*, a 3. *čiastku, ktorá je pred slovným základom (= predpona)*. Výsledok analýzy slova *vý-rob-a* sa zovšeobecňuje; na otázku „Ako teda vznikajú slová zo slovného základu" žiačky odpovedajú: *„Slová vznikajú zo slovných základov tak, že k slovnému základu pridávame predpony a prípony."*

V ďalšom usmerňuje učiteľka svoj vyučovací postup tak, aby si žiačky pozorovaním slov na tabuli a vo svojich zápisoch uvedomily, že nie každé slovo má predponu aj príponu. — Daktoré slová pozostávajú zo slovného základu a prípony, iné zo slovného základu a predpony a sú aj také, ktoré majú len slovný základ (napr. *rob!* = rozkazovací spôsob od slovesa *robiť)*.

Takto sa prichádza k poučke: *Slová tvoríme zo slovného základu 1. pomocou predpony, 2. pomocou prípony, 3. pomocou predpony a prípony.*

III. Použitie novozískanej gramatickej poučky.

Napokon dostávajú žiačky úlohu, na ktorej majú ukázať, či porozumely výkladu novej učebnej látky: 1. Z prvého stípca slov treba vypísať slová, ktoré majú slovný základ a príponu; 2. z posledného (štvrtého) stípca treba vypísať slová, ktoré sa skladajú z predpony a zo slovného základu; 3. z prvého stípca treba vypísať slová, ktoré majú predponu + slovný základ + príponu.

Po vykonaní úlohy žiačky dostávajú na domácu úlohu „opísať" (správne *odpísať*) z III. časti Jazykovej výchovy (učebné texty) príslušné cvičenie a slovný základ každého slova majú podtiahnuť.

B. Metodické poznámky k problematike vyučovanej látky.

I. Súdr. E. Kopečná správne postupovala, keď v príprave na nové učivo obrátila pozornosť žiačok na časť gramatiky, ktorej náplň v predpísanom rozsahu na predošlých hodinách jazykovej výchovy so žiačkami práve dokončila (hláskoslovie), a keď primeraným spôsobom charakterizovala časť gramatiky zahrnujúcu budúcu učebnú látku (tvaroslovie). Zahrnutie určitého javu do príslušného oddielu patričného vedného odboru je prípravou na jeho správne chápanie v rade iných skutočností a je prvým predpokladom pre dialektické pristupovanie k predmetom vôbec. Ak sme naučili žiakov, že sa gramatika rozdeľuje na hláskoslovie, tvaroslovie a skladbu, treba, aby sme sa dôsledne presviedčali, či žiaci vedia príslušné gramatické javy zaradiť do týchto rámcov. Konkrétne: Keď sa opýtame žiaka, ako znie 3. pád podstatného mena „človek", musí nám vedieť povedať aj to, že daná otázka patrí do tvaroslovia; keď vzápätí to isté podstatné meno charakterizujeme podľa jeho funkcie vo vete, všetci žiaci majú jasne vedieť, že riešia otázku skladobného rázu. Toto je dôležité najmä pri súhrnnom opakovaní učebnej látky, pri ktorom ide o ucelený pohľad na jazykové fakty, o správne pochopenie vzťahov medzi nimi a o ich usporiadanie v rámci príslušného oddielu gramatiky. Splnenie naznačenej požiadavky zaručuje solídnosť a poriadok vo vedomostiach žiakov. Pevná sviazanosť preberaných faktov, ktorá sa vypracúva len presným pozorovaním, porovnávaním a bystrým usudzovaním, je zárukou vedomostí, ktoré možno plne využiť v praxi. Žiakom musí byť čím ďalej tým viac zrejmé, že príslušný vedný odbor — v našom prípade jazykoveda — buduje svoju systematiku na základe veľmi pozorného skúmania podstaty a vzájomného vzťahu skutočných javov, ktoré patria do oblasti jeho skúmania. Učiteľ musí teda zameriavať svoje pracovné postupy perspektívne pod zorným uhlom budúcich úloh žiakov v socialistickej spoločnosti.

Na hodine jazykovej výchovy, ktorá je naším východiskom, sa správne predstavila otázka vznikania nových slov. — Nový predmet a nová skutočnosť v najširšom smysle slova si žiada jazykové označenie — pomenovanie. Takto vznik nových slov je priamo závislý od pokroku spoločnosti. S budovaním socializmu v našej vlasti súvisí vznik celého radu slov. Pretože vznikol celý rad nových skutočností, bolo ich treba primerane pomenovať. Tu sa dá veľmi pekne poukázať žiakom na to, ako jazyk bezprostredne súvisí s vývinom spoločnosti a s výrobným procesom a ako je cez myslenie spätý s realitou.

Dôležité je, aby žiaci správne chápali význam každého nového slova. O tom, či sa vo vedomí žiaka spája s pomenovaním správny pojem označeného predmetu, treba sa presvedčovať v škole na každom kroku. Pritom pojmový obsah konkrétnych pomenovaní sa rozrastá a primerane dopĺňa s rozširovaním a prehlbovaním poznatkov o pomenovanom predmete (v najširšom smysle slova).

V rámci prípravy na vlastné jadro vyučovacej jednotky venovalo sa významovej stránke slov potrebné množstvo pozornosti a času. Z pohotovosti, s akou žiačky podávaly definície príslušných pojmov, bolo vidieť, že táto stránka slov sa opiera o solídne vedomosti žiačok, ktoré sú výsledkom správneho všeobecne vzdelávacieho procesu, najmä na hodinách vecného vyučovania. — Po významovej analýze najbežnejších slov, ktoré vznikly v súvislosti s budovaním socializmu u nás, žiačky majú obrátiť pozornosť na formálnu stránku slov. Dozvedajú sa, že nové slová vznikajú zväčša zo slov, ktoré už v jazyku jestvujú.

II. Východiskovým textom, ktorý použila s. Kopečná, sú štyri obsahovo nesviazané vety. Každá z nich obsahuje medziiným dve slová majúce spoločný slovný základ. Tu by sa azda žiadala otázka, či sa pri vyučovacej látke, ktorú práve sledujeme, nemala dať prednosť východiskovému textu, ktorý by bol obsahovým celkom. Uvedená otázka je čiastkovou otázkou problematiky východiskových textov vôbec. Podľa doterajšej praxe používame pri vyučovaní gramatiky oba druhy východiskových textov. Bolo by nesprávne tvrdiť, že plnohodnotnými ako východiskové texty sú len také texty, ktoré tvoria obsahové celky. V našom prípade sa nám pozdáva, že s. Kopečná si počínala správne, keď východiskom vyučovacieho postupu urobila text obsahovo nescelený. Vidí sa nám totiž, že v danom prípade do popredia vystupuje a má vystúpiť formálna stránka slova a pre jej postihnutie je veta výhodnejším celkom ako niekoľko viet, predstavujúcich určitú situáciu, výsek z nej, alebo zobrazujúcich určitý jav skutočnosti. Často sa totiž môže stať, že východiskový text natoľko upúta žiakovu pozornosť svojím obsahom, že vo vedomí žiakovom nevystupuje ako východisko pozorovania gramatických javov, ale sa stáva stimulom pre vybavovanie spomienok a predstáv, ktoré rušia zámery vyučujúceho a často nedovoľujú — aspoň doktorým žiakom — sústrediť sa na vlastný predmet

vyučovania. Pritom sa veľmi často stáva, že významový celok, ktorý sme si zvolili ako východisko pre pozorovanie potrebného gramatického javu, je síce obsahovo zaokrúhlený, ale chudobný na gramatický jav, na ktorý potrebujeme obrátiť pozornosť žiakov. V takomto prípade žiakovu pozornosť zbytočne odvádza celkový obsah textu a gramatický jav, ktorý sa má dostať do stredobodu žiakovej pozornosti, je „zatopený" v záplave iných javov. — Veľmi často sa môže stať, že pri vytváraní východiskového textu v úsilí vytvoriť ucelený a na daný gramatický jav bohatý text, by sme mohli vypracovať násilný, neživotný, „papierový" text.

Východiskový text napísaly žiačky podľa nápovede (ako diktát) a potom si v ňom podľa vzoru na tabuli vyznačily chyby červenou ceruzou. Po takomto prekontrolovaní napísaného textu na učiteľkinu otázku, kto napísal text bez chyby, prihlásily sa žiačky, ktoré zistily úplnú shodu medzi svojimi vetami a textom na tabuli. Odmenou za bezchybné napísanie textu bola žiačkam jedine tá skutočnosť, že sa mohly pred svojimi spolužiačkami hlásiť so svojím úspechom. Tento spôsob pochvaly je pozoruhodný najmä preto, že sa opiera o sebakontrolu (vyznačovanie vlastných chýb).

V danom prípade nebolo by bývalo chybné, keby žiačky boly dostaly východiskový text hotový, a to buď pripravený vopred na tabuli, alebo vznikajúci pred očami žiačok. Je to prípustné preto, lebo východiskový text zväčša nebýva textom skúšobným.

Keď žiačky zisťujú shodnú časť slovnej dvojice *robotníci* — *výroba* v prvej vete, označuje sa shodná časť pomenovaním „slabika". Tu by vari bolo stačilo pred prinesením termínu „slovný základ" použiť pomenovanie s p o l o č n á č a s ť, lebo použitie pojmu slabiky je tu s hľadiska príslušných slov nenáležité (ro-bot-ní-ci, vý-ro-ba), a to preto, lebo rozdelenie slova na slabiky sa tu nekryje s jeho morfologickým členením.

Keď žiačky hľadaly a uvádzaly slová so spoločnou súčiastkou *rob-* a *zvon-*, ukázalo sa, že daktorým nie je dosť jasné spoločné významové jadro slov s tou istou časťou a že ešte nevedia vykonať morfologickú analýzu slova. Pretože príklady, pri ktorých sa to ukázalo, sú veľmi poučné, pristavíme sa pri nich.

Jedna zo žiačok — ako sme videli — medzi slovami so slovným základom *rob-* uvádza podstatné meno *hrobár*. Druhá žiačka chce medzi slová, ktoré majú slovný základ *zvon-*, zaradiť slovo *zvoľna* a napokon iná do tejto skupiny slov zaraďuje slovo *zvonka*. — Všetky tieto prípady sú hodny povšimnutia a starostlivej analýzy. Slovný základ *hrob-* sa odlišuje čo do vonkajšej podoby (hláskového složenia) prítomnosťou spoluhlásky *h-*. Dobre je, keď sa na zdôraznenie významového rozdielu medzi *rob-* a *hrob-* uvedú slová so slovom *hrobár* etymologicky príbuzné: *hrob, hrabať, hriebsť* ap. V tomto a v takýchto prípadoch treba žiakom zdôrazniť významotvornú funkciu hlások. — Ostaňme pri uvedenom príklade. Ak na učiteľov popud žiaci zistia, ako sa zmenil význam slovného základu *rob-* pri-

pojením (pribudnutím) spoluhlásky *h-*, veľmi výrazne si uvedomia úlohu hlások v budovaní významu slov. Tak isto v druhom prípade *(zvoľna,* uvádzané chybne medzi slovami so slovným základom *zvon-*) možno vyvodiť poučenie týkajúce sa hláskoslovia. (Výmena jedinej hlásky — zmena významu slova.) Takéto príležitosti sa nesmú premeškať, a to preto, že pomocou nich možno aj hláskoslovie oživiť. Pravda, poučenia spomenutého rázu podávame zväčša pri vyučovaní hláskoslovia a pri ostatných častiach gramatiky ich opakujeme iba príležitostne, aby žiaci vždy mali na mysli sviazanosť všetkých složiek gramatiky.

V spomínanom druhom prípade nejde len o výmenu spoluhlásky (*-n/-ľ:* zvon-/zvoľ-), ale aj o potrebu rozličného hodnotenia spoluhlásky *z-*. V slove *zvonár* je *z-* súčiastkou slovného základu, naproti tomu tá istá spoluhláska v slove *zvoľna* je predponou. Rozdiel medzi skupinou *zvon-* a *zvoľ-* je teda na dvoch miestach. — Aj v treťom prípade, keď sa slovo *zvon-ka* chybne stavia čo do slovného základu na tú istú rovinu ako slovo *zvon-ár,* treba poukázať žiakom na to, že so zreteľom na význam slova nie je jedno, či hláska (v našom prípade spoluhláska *z-*) je súčiastkou slovného základu alebo predponou.

Ako vidieť, látka, ktorá sa preberá v hláskosloví, sa veľmi pekne dá — ba aj musí — ozrejmovať na slovách, najmä ich porovnávaním. Pri vyučovaní hláskoslovia východiskom sú slová a overovacím materiálom nadobudnutých vedomostí sú zasa len slová (resp. i vety). Keď žiak pochopí, akú vážnu úlohu plnia hlásky v jazyku, díva sa na ne a hodnotí ich oveľa reálnejšie.

Všetko, čo sme so zreteľom na vzťah medzi hláskovým složením slov a ich významom práve povedali o slovách *hrobár, zvoľna, zvonka* vo vzťahu k príslušným skupinám slov, možno uplatniť až vtedy, keď si žiaci osvojili poučku o tvorení slov a sú im známe pojmy *slovný základ, predpona, prípona.* — Pretože žiačky pri uvádzaní týchto slov ešte spomenuté pojmy nepoznaly a morfologickú analýzu slova si v duchu pri hľadaní slov s príslušným slovným základom vykonať ešte nevedely, je zrejmé, že boly zamerané len na spoločnú čiastku (*zvon*-ka, *zvon-ár*) a neprihliadaly na významovú odlišnosť a s ňou súvisiacu morfologickú analyzovateľnosť predpokladaného slovného základu (*z-von*-ka, *zvon*-ár).

Učiteľa nemôže prekvapiť, keď na prvej hodine, ktorá žiakom objasňuje pojmy *slovný základ, predpona, prípona,* uvedú žiaci v príslušných radoch slov podobné príklady, o akých bola reč vyššie. Ak takéto príklady žiaci prinášajú, je očividné, že pri hľadaní slov „s rovnakou súčiastkou" boli zameraní len na vonkajšiu podobu (hláskový sklad) „spoločnej čiastky", pričom tretí typ *(zvoľna)* svedčí o nepresnom hodnotení hláskovej podoby slova. Kým sa na hodinách jazykovej výchovy ešte nepracuje s pojmami *slovný základ, predpona, prípona,* pri hľadaní slov so „spoločnou súčiastkou" musíme ustavične zdôrazňovať žiakom vyzna-

movú príbuznosť týchto slov, ich spoločný významový základ (jadro). Keď si žiak ujasní významovú príbuznosť slov so spoločnou súčiastkou *rob-* (robiť, robotník, robota, výroba, zárobok), aj bez morfologickej analýzy príde na to, že slovo *hrobár* medzi ne nepatrí. Stačí, aby si uvedomil významovú spojitosť tohto slova so slovom *hrob* a už sa mu jasne ukáže, že ide o slovo iného radu — so základom *hrob,* ktorý je v porovnaní so základom *rob-* bohatší o spoluhlásku *h-*. Podobne postupujeme aj v druhom prípade. Tu vhodnými otázkami privedieme žiakov k slovnému základu *von-,* ktorý je proti slovnému základu radu slov *zvonár, zvoniť, zvonček, zvonica* . . . chudobnejší o jednu hlásku. Analogicky postupujeme aj v treťom prípade *(zvoľna),* kde po oddelení *z-,* nepatriaceho do slovného základu, dostaneme základ *voľ-,* ktorý je v slovách *voľný, voľkať, voľne, voľnosť, vôľa* a ktorý sa odlišuje od slovného základu *zvon-* nielen na začiatku, ale aj na konci (*n* proti *ľ*).

Povedali sme, že učiteľa v čase ujasňovania pojmov *slovný základ, predpona, prípona* priraďovanie nenáležitých slov do radov s príslušným slovným základom nesmie prekvapiť. — Je predsa zrejmé, že žiak nemôže podať bezchybný duševný výkon, predpokladajúci pojmy, ktoré ešte nie sú mu dostatočne jasné. — Ak máme hodnotiť uvedené tri typy nesprávnych príkladov čo do stupňa pripravenosti žiačok, ktoré ich do príslušných radov slov chcely zaradiť, treba povedať, že najmenší stupeň pripravenosti a pochopenia veci ukazuje typ *zvoľna,* pri ktorom okrem neprihliadania na význam slova sa ukazuje aj zanedbanie odlišnosti hláskovej podoby slova. Podotýkame to tu preto, aby sme zdôraznili, že pri nesprávnom hodnotení jazykových javov, ako aj pri chybách, ktorých sa žiaci dopúšťajú na hodinách jazykovej výchovy, nemá sa prihliadať iba na fakt, že žiak hodnotil určitý jazykový jav nesprávne, alebo že sa dopustil chyby, ale aj na to, aké schopnosti nesprávne hodnotenie jazykových javov a chyba — povedzme pravopisná chyba v slohovej úlohe — u toho-ktorého žiaka reprezentuje.

Dvojice slov s tým istým slovným základom 1. *robotníci — výroba,* 2. *rodní — národ,* 3. *zvonček — zazvonil,* 4. *rozhlas — hlasitý,* vyňaté z východiskového textu, zastupujú všetky spôsoby tvorenia slov, okrem tvorenia skladaním, ktorého objasnenie si pozorovaná hodina za úlohu nekladie. — Slová utvorené zo slovného základu príponou sú zastúpené štyrmi príkladmi a slová utvorené predponou, resp. predponou i príponou majú po dva príklady.

Slová s rovnakým slovným základom, napísané do štyroch stĺpčekov, nasledujú za sebou tak, aby nepripustily mechanické rozdelenie každého zo stĺpčekov na slová utvorené pridaním prípony alebo predpony a na slová utvorené predponou i príponou. Tento postup núti žiaka myslieť pri každom slove a zisťovať jeho morfologické složenie. Ak by sme slová, ktoré nám majú byť východiskom vysvetľovania spôsobov vzniku (tvorenia) slov, usporiadali povedzme podľa postupu 1. slová utvorené príponou, 2. slová

utvorené predponou, 3. slová utvorené príponou a predponou — žiak by premýšľal o konštrukcii slov len pri slovách z prvého stípčeka a pri ostatných by mal tendenciu mechanicky uplatniť schému usporiadania slov podľa prvého stípčeka.

Pri vyvodzovaní poučky o spôsoboch tvorenia slov v slovenčine učiteľova práca je uľahčovaná tým, že poučka obsahuje priehľadné a ľahko srozumiteľné gramatické termíny (p r í p o n a = čiastka slova, ktorá sa p r i p í n a na slovný základ; p r e d p o n a = čiastka slova pred slovným základom, „predpnutá"; s l o v n ý z á k l a d). Obsahová analýza (definícia) termínov „predpona", „prípona" je v skratke obsiahnutá priamo v nich a napokon významovej náplne termínu „slovný základ" sa žiaci môžu ľahko zmocniť, keď im predstavíme materiálne (hmatateľné) skutočnosti so základom. Na hodine jazykovej výchovy, ktorá je popudom k našim metodickým poznámkam, sa uskutočnil významový výklad termínu „predpona", „prípona" náležite takým spôsobom, ako sme naň ukázali vyššie, a termín „slovný základ" dostal významovú oporu výkladom slova *základ* v jeho pôvodnom význame (základ domu).

Významovému výkladu gramatických termínov treba venovať vždy veľmi starostlivú pozornosť, lebo od neho závisí, či žiaci náležite pochopia definície, poučky a pravidlá a či ich vedia správne používať. — Spomenuté gramatické pojmy dostanú pevnú významovú oporu najmä vtedy, ak otázkami vedieme žiakov, aby zisťovali, prečo sa na pomenovanie určitých jazykových prvkov použily práve dané názvy. Takýto vyučovací postup zbystruje myslenie žiakov a stavia predpoklady pre pochopenie postupov pri vytváraní odborných termínov. Aj v tejto oblasti — ako všade inde — učiteľova práca má byť zacielená perspektívne.

Medzi slovami, ktoré boly ukážkou spôsobov tvorenia slov na rozoberanej hodine, nenachádzame s l o v á — s l o v n é z á k l a d y, i keď sa správne poukazovalo na to, že v slovenčine jestvujú slová, ktoré obsahujú len slovný základ *(rob!)*. Bolo by prospelo celkovému výkladu o tvorení slov v slovenčine, keby vo východiskovom texte boly bývaly aj vety so slovami — slovnými základmi. Vo všetkých našich prípadoch je to možné (1. *rob!*, 2. *rod*, 3. *zvon*, 4. *hlas*). Slová — slovné základy, vyňaté z východiskového textu a postavené v jednotlivých stípčekoch, boly by presnejšie vymedzovaly slovný základ, obsiahnutý v jednotlivých slovách.

III. Výklad nového učiva sa na pozorovanej hodine gramatiky zavŕšil úlohou, pri ktorej sa žiada aplikácia poučky o tvorení slov. (Z jednotlivých stípčekov treba vypísať slová s určenou konštrukciou.) I keď na splnenie tejto úlohy ostalo žiačkam veľmi málo času, vykonaly ju vo veľkej väčšine správne.

Teraz sa ešte prizrime na písomné vyjadrenie vyučovacieho postupu, ako sa nám ukazuje na voľných listoch papiera. Uvedieme si jednu ukážku:

H. Žigmondová VI.C.
3. XII. 1952.

Cvičenie.

Kombajn, päťročnica, úderník, zlepšovateľ, novátor, norma, samoviazač, traktor. Robotníci splnili plán výroby. Rusi, naši rodní bratia, oslobodili náš národ. Školský zvonček zazvonil. V rozhlase sa ozval hlasitý smiech.

Robotníci	rodní	zvonček	rozhlas
výroba	národ	zazvonil	hlasitý
robota	rodič	zvonár	odhlásiť
zárobok	úroda	zvonica	hlasivka
vyrobiť	rodisko	zvonec	nahlas

1. Robotníci, robota
2. Rozhlas, nahlas
3. Výroba, zárobok, vyrobiť.

Ako vidíme, najprv si žiačky napísaly slová, ktoré vznikly alebo sa všeobecne rozšírily v čase budovania socializmu v našej vlasti. Okrem slova *kombajn* napísaly žiačky všetky slová samostatne. Slovo *kombajn,* ako sme už spomenuli, napísala učiteľka na tabuľu, aby predišla chybám, ktoré možno predpokladať pri jeho písanej podobe. Z pozorovania písomných prác vidieť, že tu s. Kopečná postupovala správne. I keď maly žiačky vzor, ako písať slovo *kombajn,* päť žiačok ho napísalo predsa chybne: tri píšu „konbajn" a dve „kombaj". Chybu prvého typu možno vari vysvetliť na základe analogie *hanba, honba, klenba* (v hovorovej slovenskej výslovnosti sa *-n-* asimiluje k *-b-: hamba, homba, klemba)* a druhý typ chýb má základ v nedostatočnom (neúplnom) zvukovom obraze tohto slova vo vedomí žiačok. Táto chyba má pravdepodobne základ v nepresnej artikulácii slova kombajn. — Tu sa nám jasne ukazuje potreba presnej výslovnosti a presnej hláskovej analýzy slov, a to najmä novo osvojovaných. — Z chýb, ktoré sa vyskytujú v tejto časti písomných prác žiačok, treba upozorniť na chybu päďročnica, ktorá sa vyskytla v jednom prípade. Žiačka, ktorá sa tejto chyby dopustila, písala foneticky (ako slovo počula). Možno sa však domnievať, že pri rozhodovaní, či v slove má napísať spoluhlásku *ť* alebo *ď* rozhodovalo aj nesprávne aplikovanie poučky o znelých a neznelých spoluhláskach („spoluhlásky, ktoré dakedy inak počujeme ako píšeme" — dvojica spoluhlások ť—ď).

Pozoruhodné je, že vo východiskovom texte je pomerne zriedkavá chyba v interpunkčnom vyznačení prístavku vo vete „Rusi, *naši rodní bratia,* oslobodili náš národ". Na danom stupni (I. tr. stred. školy) by to bola chyba celkom prirodzená, pretože sa tu ešte správne písanie nemôže opierať o syntaktické poučky o prístavku. Ak väčšina žiačok správne vyznačila prístavok na oboch stranách čiarkou, to preto, že si žiačky dobre povšimly pauzu a intonačnú líniu diktovanej vety. — Len veľmi zriedka sa vyskytuje chyba v kvantite samohlásky privlastňovacieho zámena — „naší" a chyby „rodný bratia oslobodily".

Vonkajšia úprava prác žiačok je úhľadná. Na písme poznať učiteľkinu starostlivosť o pekný rukopis žiačok.

Úlohu (z prvého stĺpčeka vypísať slová s príponou, z tretieho s predponou a z prvého s predponou i príponou) vykonaly žiačky zväčša správne. To je dôkaz, že výklad pochopily a v potrebnej miere si osvojily poučku o tvorení slov v slovenčine. U žiačok badať váhanie pri vypisovaní príslušných slov: či písať slová s veľkou alebo s malou literou na začiatku. Niektoré žiačky píšu všetky slová s malou literou na začiatku, iné ich píšu s veľkou literou na začiatku a napokon skupina dievčat píše s veľkým začiatočným písmenom prvé slovo príslušnej skupiny (1. *R*obotníci, robota..., 2. *R*ozhlas, nahlas, 3. *V*ýroba, zárobok, vyrobiť) a v daktorých prácach je s veľkou začiatočnou literou len slovo *R*obotníci, závisle od východiskového textu (kde je toto slovo na čele vety).

Pri usporiadaní slov v úlohe vidieť rozličnú úpravu. — Jedny žiačky označujú príslušné slová číslicou (1. robotníci, robota; 2. rozhlas, nahlas; 3. výroba, zárobok, vyrobiť), druhé uvádzajú príslušné slová bez číselného označenia, tretie číslujú skupiny slov podľa príslušného stĺpčeka, z ktorého sú vyňaté a dve žiačky napísaly vyňaté slová pod príslušný stĺpček. Posledný spôsob úpravy je najvhodnejší. Nebolo by bývalo od veci odporúčať ho po daní úlohy.

Rozobraná hodina gramatiky je peknou ukážkou školskej práce na strednej škole. — Dúfame, že tento náš príspevok bude pre našich učiteľov popudom, aby publikovali výsledky svojich pozorovaní na hodinách jazykovej výchovy a prinášali plodné príspevky na zlepšenie jazykovej výchovy na našich školách. Túto požiadavku treba mať na zreteli najmä preto, že sa v metodike slovenského jazyka doteraz veľmi málo pracuje.

Pokrok v jazykovej výchove u nás docielime len cieľavedomou spoluprácou učiteľov-praktikov a jazykovedcov.

PODNETY A DISKUSIE

Ku kritike prekladov a k niektorým problémom prekladateľstva

Pavol Branko

Viac ráz sa už konštatovala nevyhovujúca úroveň prekladov do slovenčiny. Menej sa hovorí o stave prekladovej kritiky, hoci tá má ešte viac nedostatkov. Recenzie kníh sa totiž zväčša vôbec nedotýkajú najvlastnejšieho poľa prekladateľstva, jazykového materiálu, alebo to robia paušálnou zmienkou. A veď „mimo jazyka nie je forma umeleckého diela mysliteľná. Literatúry bez jazyka niet, ako niet životných javov bez vonkajších foriem." (Beleckij, *Práce J. V. Stalina o otázkach jazyka a literárna veda,* Izvestija akademii nauk SSSR, 1951, X, 1.) V preklade vychodia u nás teraz najmä v oblasti krásnej literatúry len významné diela veľkých spisovateľov (to sa týka obzvlášť autorov minulosti). Je pochopiteľné, že veľkí majstri pera mali aj primerane vycibrený jazyk a myslenie, a toto ich výrazové bohatstvo a vycibrenosť musí prekladateľ so všetkými odtienkami čo možno rovnocenne preniesť do svojej reči. Je to úloha veľká a je elementárnou povinnosťou každého posudzovateľa knihy urobiť rozbor, ako autor prekladu splnil túto úlohu.

Rozbor každej knihy musí súčasne a súbežne byť aj rozborom jej jazyka. Niet horšieho nešváru ako tzv. „ideové" kritiky, priamočiaro a jednoznačne zamerané len a len na obsah. Plastičnosť obrazov, výraznosť a individualizácia dialogu, výstavba vývoja postáv, to všetko ostáva úplne mimo rámca pozornosti takých „rozborov". A s tým pochopiteľne aj jazyk. To platí u nás zväčša ešte aj v oblasti pôvodnej tvorby — tobôž potom pri posudzovaní prekladov. Štatistický prierez recenziami našich časopisov jednoznačne podoprie toto tvrdenie. Napr. v Slovenských pohľadoch, č. 1—11, roč. 1952, je spolu 36 recenzií prekladov (za preklady počítam aj poslovenčenia). Z nich v 19 prípadoch niet o jazyku prekladu ani zmienky, v 13 prípadoch zbežná, všeobecná a vlastne k ničomu nezaväzujúca zmienka, v dvoch prípadoch krátky síce, ale konkrétny rozbor jazyka (Brecht: *Trojgrošový román;* Petere: *Extremadurské končiare),* a len Kocholov článok o *Petrohradských novelách* a Majchrov o básnickej sbierke Józsefa Attilu je plne venovaný rozboru jazyka. Tieto čísla svedčia o takmer úplnej nevšímavosti väčšiny recenzentov voči umeleckej stránke diel, ktoré recenzujú. A to sú údaje vzaté z literárneho mesačníka. Aký by bol asi pomer, keby sme robili rovnakú štatistiku recenzií v denníkoch?

Proti tomuto zjavu by maly bojovať predovšetkým redakcie časopisov a dôsledne vyžadovať, aby recenzie boly práve také plnokrvné a umelecky citlivé ako literatúra sama. To by súčasne bolo jednou z najúčinnejších foriem boja za zvýšenie jazykovej úrovne prekladov samých.

Že všeobecné paušálne charakteristiky prekladu ako „vyhovujúceho", „primeraného", „výstižného" a pod. sú len formálne a často skutočnosti nezodpovedajúce epitetá, chcem dokázať na malom príklade, znova zo Slovenských pohľadov. V dvojčísle 10—11 z r. 1952 je recenzia Koževnikovovej *Živej vody* (prel. Dr. M. Klimová). Autor recenzie A. Šimkovič charakterizuje preklad ako „veľmi

svedomitý". No aj bez čítania prekladu, len na základe Šimkovičovho článku, môže pozorný čitateľ nájsť chyby v preklade. Na str. 853 nájdeme citát „shon za papierovými úspechmi". Je jasné, že v knihe nejde o *shon* (t. j. sbeh, zmätok, virvar, shŕknutie ľudí), ale o *honbu* za úspechmi. Na ďalšej strane nájdeme dvakrát výraz *sovietska vlasť* v súvislosti, kde by očividne malo byť *sovietska vláda* (pod ochranou sovietskej vlasti). Pravda, dve ojedinelé prekladové chyby nedovoľujú ešte vyhlásiť preklad za zlý, avšak rozhodne je tu potrebný oveľa konkrétnejší rozbor než hladké a zavádzajúce epiteton „veľmi svedomitý".

Hneď o dve strany ďalej (856) nájdeme v recenzii Lebedevovej knihy *Nové mesto* (prel. Dr. Andráš) v citáte z prekladu hrubú vecnú chybu: „stieranie hrán medzi mestom a dedinou". Táto chyba dokazuje, že prekladateľ nevie dosť dobre po rusky. Ide totiž o *grani* = hranice. V tejto recenzii z pera M. G. niet o jazyku ani slova, hoci by to zrejme bolo veľmi potrebné. K týmto zjavom práve redakcie časopisov by nemaly ostať ľahostajné a maly by byť jednak pri výbere recenzentov, ale najmä pri prijímaní ich článkov náročnejšie. Lebo mnohí z pisateľov recenzií by vedeli napísať aj recenzie kvalitnejšie, než píšu, keby redakcie sprísnily meradlá. Začalo by sa vynárať viac prác tej úrovne, ako je rozbor diela André Stila z pera Dr. Felixa v 9. čísle Slov. pohľadov z r. 1952. Máme ľudí, ktorí sú schopní tak písať, a je to pre ďalší rast pôvodnej aj prekladovej literatúry životne potrebné.

Stáva sa aj to, že články, ktoré vytyčujú nesporne správne tézy, veľmi strácajú na hodnote tým, že čitateľ vie: autor sa v dávnejšej alebo menej dávnej minulosti dopúšťal tých istých chýb, a pritom nikde nevidí sebakritiku.

Tak napr. priniesol Kultúrny život zo dňa 10. mája 1952 kritiku prof. M. Bakoša: *Za vyššiu úroveň prekladov odbornej literatúry.* Prof. Bakoš tu oprávnene vystupuje proti nedbalému zaobchádzaniu s citátmi, ktoré sa podľa možnosti majú brať z autentických vydaných prekladov. Je to téza iste veľmi správna, ale bohužiaľ mizivo málo rešpektovaná. Avšak ešte r. 1950 vyšla významná publikácia *Lenin o Tolstom,* ktorú preložila L. Chudová, úvod z pera R. Rollanda preložil Dr. Felix, doslov napísal prof. Bakoš a ako redaktor je tiež uvedený prof. Bakoš. A v tejto významnej publikácii došlo k neuveriteľne hrubej chybe. Rolland vo svojom krásnom článku samozrejme obsiahle cituje Leninove state o Tolstom, ktoré sú v ďalšej časti knihy preložené. A pôsobí groteskne, ako dôkladne sa citáty v úvode rozchádzajú s prekladom vlastných Leninových statí. Keďže tu prekladaly dve osoby a pravdepodobne súbežne, nemožno to pokladať za ich chybu, ale predovšetkým za chybu redaktora prof. Bakoša.

Medzi vyjdením knihy a medzi publikovaním článku sú, pravda, dva roky, v priebehu ktorých prof. Bakoš zrejme prišiel k uvedenému názoru. Chýba teda len práve to jedno: sebakritika.

Podobne je to aj s článkom Dr. Kochola v Slov. pohľadoch o preklade Gogoľových *Petrohradských noviel,* preložených kolektívom ruského seminára. U Kochola zaráža jedno: na jednej strane nesmierne prísne meradlo, s akým pristupuje k rozboru cudzieho prekladu, na druhej ľahkosť, s akou podľahol tlaku termínu a odovzdal nakladateľstvu Tatran do tlače svoj vlastný preklad krásnej a náročnej knihy *Ivan Hrozný,* ktorý nijako nezodpovedal základným požiadavkám kvality, takže sa musel celkom prepracovať. Aj tu medzi vlastným prekladom a uverejnením jazykového rozboru *Petrohradských noviel* uplynul dlhší čas, v priebehu ktorého Dr. Kochol zrejme dospel, možno práve na základe skúse-

nosti s *Ivanom Hrozným,* k názoru, že za nijakých okolností, ani pod termínovým nátlakom nakladateľstva alebo z iných vonkajších pohnútok, neslobodno zanedbať kvalitu tak zodpovednej práce, ako je preklad významného diela. A teda zas tu chýba len to jedno — sebakritika. Popritom, pravda, jeho článok nie je vôbec nesporný a obsahuje rad zrejmých omylov a chýb.

To, že som poukázal na tieto dva osobitné prípady kritík, neznamená samozrejme, že by ten, čo sa sám dopustil chýb s citovaním, nemal právo kritizovať túto chybu u iných, alebo že by ten, čo urobil zlý preklad, nemal právo kritizovať preklady iných. Myslím však, že by taká kritika rozhodne mala byť spojená so sebakritikou. Potom by nebolo nič nedopovedaného, nijakej nepríjemnej príchuti, a aj kritizovaní by kritiku ochotnejšie prijali.

Viac kritiky a kvalitnej kritiky, to teraz potrebuje naše prekladateľstvo. Aby každému, kto má dobrú vôlu sa zdokonaľovať, boly ukázané jeho prednosti a chyby, a tým, ktorí dobrú vôľu nemajú, aby sa uzavrely dvere k tak zodpovednej práci, ako je prekladanie.

* * *

Teraz by som sa rád vrátil k dvom prekladateľským problémom, ba povedal by som pliagam, na ktoré sa už neraz poukazovalo, ale náprava neprišla. Jedným z nich je problém poslovenčovania českých kníh, článkov, prejavov a pod. Keď M. Lajčiak preložil Nezvalov *Spev mieru,* vyšiel v slovenčine, ba aj v češtine rozbor jeho práce. Pravda, išlo o mimoriadne významný prekladateľský čin. Je však hlboko mýlna predstava o kvalite alebo aspoň o vyhovujúcej úrovni poslovenčení, ktorá sa akoby mlčky predpokladá tým, že sa rozboru jazyka vôbec nevenuje pozornosť alebo sa na konci pripojí všeobecná zmienka. Najmä je poburujúci stav pri prekladaní prejavov našich významných štátnikov pre tlač. A čím je jazykový prejav osobitejší, majstrovskejší, tým plastickejšie vystúpia nedostatky poslovenčenia. Vidieť to najmä na prejavoch s. Gottwalda a Zápotockého, ktoré sú písané vždy živým, obrazným jazykom s výstižnými ľudovými zvratmi. V slovenských „prekladoch" sú však tieto štylistické jemnosti buď sotreté a nivelizované do suchého zpravodajského štýlu, alebo, čo je ešte horšie, smyslove prekrútené tým, že sa zvratu neporozumie a buď sa prepíše doslovne alebo preloží chybne, čo napokon vyjde na jedno. Výrazným príkladom je preklad Gottwaldovej reči na celoštátnej konferencii strany, uverejnený v Kultúrnom živote z 20. dec. 1952. Bez nároku na úplnosť uvádzam z neho tieto hrubé chyby: „Západní imperialisti s Amerikou na čele postupne obetovali *Ose*..." *(osi).* „Všetka námaha Sovietskeho sväzu, *urobiť prietrž* fašistickej agresii..." (podľa šťavnatého českého výrazu *učiniti přítrž* — urobiť koniec, skoncovať, zastaviť, čo síce ani v jednom prípade nie je dosť šťavnaté, ale aspoň vecne správne). „Preto, lebo sme zo svojho stredu vyvrhli ich agentov, *ich netvorov,* ich nástroje" (z českého *stvůry* — kreatúry). *„Nič menej* zostáva skutočnosťou..." (z českého *nicméně* — predsa však). „U nás *nie je žobrákov*..." (z českého *není žebráků* — niet žobrákov).

To ani zďaleka nie sú všetky chyby v preklade tohto jediného prejavu. Všetky však napospol ukazujú, že prejav poslovenčoval človek s celkom nedostatočnou jazykovou kultúrou a s primitívnymi znalosťami češtiny. A to v orgáne Sväzu spisovateľov!

Druhou takou pliagou sú nové a nové samorastlé variácie prekladov citátov, problém, ktorého sa týkal už citovaný článok prof. Bakoša. Tento zjav sa môže

prejaviť v rôznych formách. Niekedy je zdanlivo celkom nevinný. Napr. v článku L. Miná čovej, *Postava komunistu v sovietskej literatúre* (Pravda, 29. okt. 1952) sa medziiným spomína Leonovova kniha *Dravá rieka* a jej hlavný hrdina Uvadev. Chyba je v tom, že túto knihu máme preloženú aj do slovenčiny, a to pod titulom *Nepokojná rieka,* pod ktorým ju aj väčšina slovenských čitateľov iste skôr spozná, najmä preto, lebo slovenský preklad vyšiel oveľa prv ako český. Jej hlavný hrdina sa volá *Uvaďjev* (podľa II. vydania). Možno by bolo správnejšie písať *Uvadiev,* ale tvar *Uvadev* je chybný a jeho vysvetlenie je jednoduché: v češtine je *Uvaděv* a z toho je Miná čovej *Uvadev.* Táto chyba vznikla preto, lebo Miná čová tu nerešpektovala takú samozrejmosť, ako je citovanie zo slovenského prekladu, ak existuje.

Ešte poučnejšie fakty tejto kategórie môžem uviesť z vlastnej skúsenosti pri práci na preklade Gorkého *Života Klima Samgina.* Táto skúsenosť nech je súčasne výstrahou všetkým prekladateľom rozsiahlych, viacsväzkových diel; a hoci na hotovej práci sa následky odrážajú len zčasti, ich príčiny a priebeh vytvárania prekladu sú o to zaujímavejšie.

Predovšetkým sme sa, a to ja sám, ako aj vtedajšia šéfredaktorka nakladateľstva Pravda, dopustili chyby rozhodnutím, že je možné dávať tetralogiu do tlače postupne, po jednotlivých sväzkoch. Skúsenosť presvedčivo dokázala, že aj keď je to technicky výhodné, nie je to únosné. Prvý sväzok bol dohotovený r. 1950, vyšiel r. 1951. Práca na ďalších sväzkoch ukázala, že by bolo treba všeličo pozmeniť, preštylizovať, dokonca zmeniť jedno vlastné meno (Somovová na Sumcovová), odstrániť aj niektoré vecné chyby (napr. biskvity sú tam prekladané ako piškóty, hoci sú to v danom kontexte zákusky, pečivo, a tie piškóty pôsobia až groteskne). Ale nebolo pomoci, prvý sväzok bol vytlačený a čakal na ďalšie. Posledné čítanie, ktoré by celú tetralogiu bolo sjednotilo a odstránilo chyby, ktoré sa staly chybami až v súvislosti s ďalšími sväzkami, alebo faktické vecné chyby, vzniklé z neznalosti ďalších významov určitých slov (spomínané piškóty a pod.), toto generálne preleštenie preklad *Života Klima Samgina* v prvom vydaní nemá. Umeleckej jednoliatosti diela je to značne na škodu.

V priebehu práce na IV. sväzku (preklad H. Ruppeldtovej bol nevyhovujúci a musel som ho prepracovať) sa nakladateľstvo rozhodlo, že *Život Klima Samgina* treba opatriť doslovom. Doslov napísal Dr. Komorovský. Literárnovedecká kvalita doslovu je nesporná, ale Dr. Komorovský zrejme neuznáva axiómu, že citovať treba presne podľa jestvujúceho prekladu a nie vytvárať nové a nové variácie. V doslove je totiž plno citátov jednak z *Dejín VKS(b),* jednak z Lenina, a napokon zo samého *Klima Samgina.* Tieto citáty boly napospol voľne preložené, pričom nebola umožnená ani ich redakcia tým, že by Dr. Komorovský bol aspoň vyznačil strany originálu, odkiaľ citáty bral. Citáty z *Dejín VKS(b)* a z III. a IV. sväzku *Klima Samgina* som identifikoval, keďže tieto knihy mám v živej pamäti, ale citáty z I. a II. sväzku už nie. Tak došlo v jadre k tej istej chybe, ako v spomínanom vydaní diela *Lenin o Tolstom.* Pravda, nepomerne väčší rozsah znemožňuje v *Klimovi Samginovi* kontrolu a porovnanie, lebo málokto bude schopný príslušnú partiu nájsť, ale fakt ostáva faktom — chyba je tá istá.

Na dôkaz toho, že voľné narábanie s citátmi je naozaj neprípustný nešvár, chcem uviesť svojou markantnosťou až absurdný príklad z *Klima Samgina,* ktorý sa na šťastie nedostal do tlače. Ku koncu IV. dielu sa za demonštrácie spieva Internacionála. Slová Internacionály každý človek pozná aspoň pasívne, citované

štyri verše ihneď vytvoria v čitateľovi neopakovateľné ovzdušie revolučnej demonštrácie. Prekladateľka IV. dielu miesto citátu Internacionály vytvorila vlastnú variáciu prekladu. Aj keby jej preklad bol lepší ako ten, čo je všeobecne známy a je majetkom celého slovenského ľudu, nemohlo by to taký postup ospravedlniť. Internacionála je len jedna, tú už nik a nikdy nemôže prerobiť, lebo milióny ju nosia v hlave a v srdci. Myslím, že pádnejší argument pre verné citovanie citátov nemožno predložiť.

Mnohému sa po prečítaní možno pozdá, že som písal o samých malichernostiach, o ktorých sa nehodno tak naširoko rozpisovať. Domnievam sa, že so stovkami takých „malicherností", ktoré si prekladateľ osvojí či neosvojí, stojí a padá jeho štylistické majstrovstvo. A myslím, že všetci, čo v praxi narábajú s jazykom v umeleckých dielach, by mali svoje poznatky z týchto stoviek „malicherností" zovšeobecňovať a zverejňovať, aby sa staly majetkom všetkých.

Kvantita tvarov osobného zámena on a zámen privlastňovacích

Vlado Uhlár

V úvode návrhu na nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu sa uvádza návrh na zmenu kvantity osobného zámena *on* a zámen privlastňovacích v bode 5 takto:

„Zámenné tvary *mojích, našich, mojím, mojími, našími, ích, ních, ím* ap. píšeme s dlhým *í* podľa výslovnosti. Krátke *i* píšeme len v tvaroch *moji, naši* (popri *moje, naše)* a v tvare *s nimi* (ako *s nami, s vami).*"

Uvedený návrh dostal sa medzi ostatné navrhované pravopisné zmeny nijako nie náhodne, ale právom, celkom opodstatnene. Navrhovaná zmena vyplynula nielen z potreby uľahčiť, zľudovieť náš pravopis v miestach, kde je neustálenosť a pohyb, kde naši žiaci sústavne robia chyby a kde v knihách, ale najmä v novinách a v bežných tlačivách ešte dodnes vlastne len korektori sa zasluhujú o poriadok, o zachovanie spisovnej normy, ale predovšetkým z konštatovania, že *pravopis je tu v nesúlade so stavom reči, so skutočným stavom kvantity* v tvaroch uvedených zámen.

Otázka kvantity uvedených zámen je podrobne preskúmaná v štúdiách Antona Jánošíka v Slovenskej reči.[1]

I bez nového podrobného výskumu každodenný styk s ľudom, so žiakmi nás presviedča, že dnešná pravopisná norma je tu celkom v rozpore so stavom kvantity v reči, vo výslovnosti. Netreba pochybovať, že istá čiastka inteligencie a najmä hercov a rozhlasových hlásateľov si osvojila výslovnosť podľa terajšej pravopisnej normy, alebo že sa aspoň usiluje o takúto výslovnosť, pokladajúc ju za správnu, záväznú. Ak divadelný úzus zásluhou Janka Borodáča zavrhol strojenú, písmenkovú výslovnosť predpôn **s-, z-** a predložky **s, so** (sísť, sväz, **so** sestrou, **s** matkou — miesto **z, zo**), je možné, že krátke zámenné tvary (okrem **s ním**) pokladá za jedine správne; tak aspoň nasvedčuje diskusný príspevok kolektíva ko-

[1] Anton Jánošík, *Výskum slovenčiny,* SR VII, 233 n.; VIII, 24 n.

šického Národného divadla a náhľad V. Záborského z bratislavského Národného divadla, ako sme sa s nimi oboznámili na stránkach Kultúrneho života.

Nepodceňujeme ustálenosť, zvyk v pravopise a v spisovnej reči. Dobre si uvedomujeme, že pre kultúrneho člena nášho národného kolektíva sa v podstate každý pohyb v pravopise a uzákoňovanie novej normy v reči pociťuje dosť nepríjemne. Do istej miery chápeme aj tých, ktorí odchodia z diskusií hneď na začiatku, povýšenecky: „My sme sa už tieto veci naučili, nám dajte pokoj. Nechceme zmeny."

Prekvapuje, že aj niektorí jazykovední pracovníci sa prikláňajú zavše k podobnému stanovisku, i keď trochu ináč motivujú.

V poznámke uvedenej v úvode k návrhu nových Pravidiel sa hovorí: „Pracovníci Ústavu slovenského jazyka SAVU po opätovných diskusiách o tejto otázke zastávajú názor, že tu bude výhodnejšie (!) zachovať doterajší stav."

Takéto stanovisko preniká aj z viacerých zverejnených diskusných príspevkov, z ktorých uvádzam názor Ľ. Meliša — Čugu: „Staré tvary *im, ich, o nich, k nim* sa už natoľko vžily, nielen v pravopise, ale aj vo výslovnosti, že škoda tu meniť dnešný stav." Podobne píše aj o privlastňovacích zámenách (SR, XVIII, str. 120).

Konečne Ján Horecký v článku *Prehľad tvaroslovných zmien v návrhu na nové Pravidlá* v tom istom čísle Slovenskej reči (str. 114) uviedol náhľad niektorých interných pracovníkov Ústavu slovenského jazyka, že „oveľa účelnejší by bol opačný postup: nezavádzať nové dĺžky, ale pravidlo uľahčiť tak, že by sa odstránilo *í* aj z inštrumentálu singuláru".

Možno súhlasiť s uvedenými výhradami proti navrhovanej zmene? Myslím, že nemožno.

1. Ponajprv neslobodno brať do úvahy ohľad na tých, ktorí si na terajší stav zvykli, na názor, že sa uvedený stav vžil. Vžily sa totiž aj ostatné pravopisné pravidlá, v „podstate" pisatelia ovládajú zásadu o písaní „-y" v minulom čase, o používaní predložiek *s, so, z, zo* a predpôn *s-, z-, so-, zo-* a predsa sa tu dopúšťajú toľkých a takých častých chýb, že dnes prakticky skoro nik nie je proti tomu, aby sa v týchto prípadoch uzákonil stav shodný s výslovnosťou (pri predponách), ba dožaduje sa toho. Ja sám ako školský praktik po 15-ročnej službe na rozličných typoch škôl viem veľmi dobre, že terajšie pravidlo o kvantite uvedených zámen sa nevžilo a že sa tu robí množstvo chýb. Najlepšie to vidno u žiakov, ktorí po ročnej-dvojročnej prestávke prichodia znovu do školy. Pre nich je pravidlo znovu novinkou. Ale aj u žiakov zo stredných škôl sa stretávame s podobným stavom.[2]

---

[2] Môj výskum výslovnosti so 68 žiakmi IVb a IVc triedy Strednej školy chlapčenskej v Ružomberku ukázal presvedčivo, že krátka výslovnosť zámenných tvarov je naozaj iba výnimočná. Žiaci mali napísať v dvoch stĺpcoch pod sebou tvary: *s mojím, moji, bez mojich, k mojim, o mojich, s mojimi; s ním, oni, bez nich, ich, k nim, im, o nich, s nimi.* Pred nadiktovaním týchto tvarov boli výslovne upozornení, že ide o výskum výslovnosti, preto aby písali dlhé alebo krátke tvary naozaj tam, kde ich vyslovujú. Po nadiktovaní znovu si mali uvážiť, ako tvary vyslovujú. Opravy, prepisy svedčia, že tak žiaci robili. Zo 68 žiakov ani u jedného sa výslovnosť nekryje s terajšou pravopisnou normou. Iba dvaja žiaci mali všetky tvary krátke; 45 žiakov zaznačilo výslovnosť podľa návrhu novej normy: všetky tvary dlhé, ale n. pl. krátko:

2. Je pravda, že je pomerne ľahké pravidlo, že iba v 7. p. sg. majú uvedené zámená dĺžku *(s ním, s mojím)* a že všetky ostatné tvary sú krátke. Je tiež pravda, že isté a dosť značné percento žiakov si osvojilo toto pravidlo a uplatňuje ho pri písaní. Ale aj to je pravda, že v týchto prípadoch sa stretáme s veľkým počtom chýb, ktorých nie je o nič menej ako pokleskov pri predložkách *s, z* a pri predponách *s-, z-*. Pravda je, čo uvádza Horecký v cit. článku, že je tu „častý výskyt chybnej dĺžky".

Konečne tento problém nesmieme riešiť schematicky, podľa zásady: čo je výhodnejšie „s nášho hľadiska", lebo tým v skutočnosti problém vytrhávame z celej rečovej a pravopisnej súvislosti, izolujeme ho a pravdaže, potom jeho riešenie nemôže byť správne.

Či si azda myslíme, že pri písaní naši žiaci a každý používateľ pravopisu pri každom tvare uvedených zámen sa zastaví, uvedomí si ponajprv, že ide o osobné alebo privlastňovacie zámeno, že ide o 7. pád sg. alebo o pády pl.? Či si azda myslíme, že pri písaní je také jednoduché uvedomovať si vždy gramatický význam slov? Každý môže potvrdiť, aké veľké ťažkosti robí žiakom určenie tvarov *ich, im, s ním* ap., lebo nepravidelný nominatív *on, ona, ono* ich robí bezradnými. A aj učitelia sami sa musia často pozastavovať, otázkami zisťovať, či ide o inštr. sg. alebo o dat. pl.

Pri pravopisnom nácviku musíme žiadať zmechanizovanie pravidla pre praktické používanie. Ale tu je základ všetkých častých chýb. Pri mechanickom používaní pravidla pracuje najmocnejšie analogia. A tá istá analogia, ktorá podľa koncoviek príd. mien privodila vo výslovnosti zmenu v tvaroch osobného zámena *on* a zámen privlastňovacích v prospech dĺžky, rovnakou silou núti používateľa pravopisu písať uvedené zámená s dlhými koncovkami.

Na príklade príslušníkov východoslovenských nárečí môžeme dobre z praxe demonštrovať, že aj keď uvedené tvary vyslovujú krátko (pokiaľ si totiž neosvojili výslovnosť dĺžok), aj keď vedia pravidlo, predsa často uvedené zámená píšu s dĺžkou. No treba povedať, že aj vo výslovnosti býva často dĺžka (alebo polodĺžka).

Výhodnejšie je teda uviesť kvantitu uvedených zámen do súladu s koncovkami príd. mien a umele ich nevytŕhať zo súvislosti s nimi.

3. Konečne názor, že všetky uvedené zámenné tvary by bolo výhodnejšie písať krátko, nemožno ani chápať vážne. Možno by ho bolo uviesť do súvislosti s nárekmi príslušníkov iných národov, ktorí v svojom jazyku nepoznajú kvantitu, keď pri písaných slovenských (ako aj českých alebo maďarských) prejavoch vzdychajú: Kto u vás vymyslel tie nešťastné „čiarky"? — Veď dnes sa už nenájde kultúrny člen nášho národného kolektíva, ktorý by sa z ohľadu na nedostatok kvantity v svojom nárečí (a ide o ľudí z územia väčšieho ako je štvrtina Slovenska) dožadoval zrušenia kvantity v spisovnej slovenčine.

4. S hľadiska vedeckého, s hľadiska zlepšenia budúcich Pravidiel treba medzi

---

moji. Ďalších šesť žiakov malo i tento tvar dlhý: *moji.* Pätnásť prípadov bolo sporných, lebo žiaci sa dosť nekontrolovali, a tak popri dlhých tvaroch uvádzajú aj tvary krátke, napr. *mojích,* ale *mojim; k ním,* ale *im; ich,* ale *z nich.* Ale aj tu vidno, že kvantita je živá. O inštr. pl. treba pripomenúť, že ho žiaci písali krátko. Iba šesť písalo *s nimi* a osem si uvedomovalo nárečovú výslovnosť *s nimi,* hoci písali *s mojimi.* Tvar *s mojimi* sa nevyskytol.

najvýznamnejšie vymoženosti návrhu na nové Pravidlá uviesť 4. bod úvodu, kde sa hovorí: „V cudzích slovách označujeme dĺžku samohlások všade, kde sa vyslovuje..."

Zaiste sa takéto pravidlo stanovilo celkom právom, lebo neoznačovať dĺžku v cudzích slovách znamená podporovať chaos a uvádzať do kritického stavu systém kvantity v našom jazyku vôbec.

Či by nebolo „výhodnejšie" neoznačovať vôbec kvantitu cudzích slov? Tak i narádzajú poniektoré neodborné volania v diskusii. A predsa zvíťazilo správne stanovisko, že reč, živá výslovnosť musí nájsť odraz aj v pravopise. Pretože náš jazyk patrí medzi jazyky so systémom kvantity, pretože cudzie slová zaradily sa a zaraďujú sa, čo sa týka kvantity, do hláskoslovného systému nášho jazyka, musíme aj v pravopise z toho vyvodiť dôsledky a dĺžky v nich označovať. Ale či dĺžky v cudzích slovách označujeme podľa etymologie cudzích slov, napr. podľa kvantity v starej gréčtine? Zaiste nie. Rešpektujeme a musíme rešpektovať výslovnosť týchto slov v našom jazyku.

Ak teda v návrhu na nové Pravidlá oprávnene toľkú pozornosť venujeme kvantite cudzích slov v slovenčine, potom aspoň takú istú pozornosť musíme venovať kvantite tvarov osobného zámena *on* a zámen privlastňovacích. Rozhodne je potrebné ich kvantitu v pravopise vyznačovať.

5. V diskusných príspevkoch k navrhovanej úprave Pravidiel (pokiaľ sú zverejňované) stretáme sa s istou priamočiarosťou, ktorá vedie účastníkov diskusie i v našom prípade: buď sú za uzákonenie dĺžky, dlhého *í*, buď za uzákonenie krátkeho *i* vo všetkých tvaroch uvádzaných zámen. Výslovnosti sa ponajviac ani nedotýkajú.

Je totiž pravda, že *í* sa vyslovuje nielen v tvaroch uvedených v návrhu, ale aj v nom. pl. *mojí, tvojí, svojí, naší, vaší.* Uzákonenie dlhých tvarov v nom. pl. hájila skoro polovica širšej pravopisnej komisie pri Ústave slovenského jazyka. Je pravda, že v týchto tvaroch sa vyskytuje zavše krátka výslovnosť, že je tu ešte pohyb v niektorých krajoch, ale vzhľadom na jasný vývin k dĺžke a vzhľadom na prevažujúcu oblasť, kde sa uvedené tvary vyslovujú s dĺžkou, bolo by správne a účelné uzákoniť aj v nom. pl. dĺžku (*mojí, naší* ap.).

No pravdou je, že inštr. pl. osobného zámena *on* sa vyslovuje krátko (*s nimi*) a bez ohľadu na lákavosť priamočiareho riešenia treba túto výslovnosť rešpektovať aj v pravopise.

Pre úplnosť treba uviesť, že často sa stretávame aj s dĺžkou v tvaroch *jú, mojú, tvojú, svojú,* niekedy aj *našú, vašú.* Dĺžka tu vznikla a drží sa analogicky podľa príslušných tvarov príd. mien *(peknú)*.

* * *

Pri konečnej redakcii nových Pravidiel treba správne zvážiť otázku kvantity uvedených tvarov v zámenách a rešpektovať živú výslovnosť aj v pravopise pri označovaní dĺžok. V sporných prípadoch treba sa prikloniť k živým vývinovým tendenciám nášho jazyka. Vyrovnávanie tvarov je príznačný rys našej gramatiky pri skloňovaní i časovaní. V tomto smysle uzákonenie dlhých tvarov *ích, ních, ním, mojí, mojích, mojím, mojími* ap. by bolo záverom, ktorý vyplýva z rešpektovania zákonitosti vývinu slovenského jazyka.

DROBNOSTI

O prázdninách? — Súdr. Ján Fazekaš z Modry sa nás pýta, či je správny výraz „o prázdninách" v spojení „o prázdninách sa zúčastnili na žatevných prácach". Táto otázka nám dáva podnet prebrať podrobnejšie používanie predložky *o* v slovenčine.

Predložku *o* v slovenčine spájame s dvoma pádmi: so 4. pádom alebo so 6. pádom.

So 4. pádom sa spája predložka *o* predovšetkým pri niektorých predmetových slovesách, ako sú: *oprieť (sa), hodiť (sa), udrieť (sa), buchnúť (sa); zaujímať sa, usilovať sa, pokúsiť sa, pričiniť sa, starať sa, dbať, bojovať, zápasiť, biť sa, hrať sa; žiadať, prosiť;* ďalej býva predložka *o* so 4. pádom pri dejových podstatných menách významove blízkych uvedeným slovesám, napr.: *záujem, starosť, pokus, úsilie, boj, snaha, hra.* Okrem toho býva predložka *o* so 4. pádom po niektorých slovesách v ustálených spojeniach, napr.: *ide (nejde) o niečo, prísť o niečo, pripraviť niekoho o niečo, volať o pomoc.* Predložka *o* so 4. pádom býva aj vo výrazoch miery v najširšom smysle tohto slova, napr.: *o (malú) chvíľu, o krátky čas, o hodinu, o týždeň, o rok* (miera časová), *o meter, o stupeň, o poznanie, o korunu, o liter, o 10 kg* ap. (často býva táto väzba po komparatíve, napr. *o meter vyšší, o rok starší, o 10 Kčs lacnejší, o jedného menej,* alebo po slovesách pohybu, napr. *predĺžiť o deň, o meter, rozšíriť o poznanie, klesnúť o 5 cm* ap.).

So 6. pádom sa spája predložka *o* opäť pri niektorých predmetových slovesách, napr.: *hovoriť, povedať, vedieť, písať, informovať; čítať, učiť sa, svedčiť; rozmýšľať, rozhodovať* a i.; predložka *o* so 6. pádom býva rovnako aj pri dejových podstatných menách, ktoré významove súvisia s uvedenými slovesami, napr.: *reč, prejav, zpráva, informácia, nariadenie, zákon, dekrét* ap. Ďalej býva predložka *o* so 6. pádom pri určení času, napr.: *o šiestej, o desiatej, o pol piatej, o štvrť na štyri, o polnoci.* Okrem určenia hodín sú časové výrazy v dnešnej spisovnej slovenčine s predložkou *o* so 6. pádom pomerne zriedkavé. Niektoré sa ešte vyskytujú v ľudovej reči i u klasikov našej literatúry. Uvedieme tu niekoľko dokladov z materiálu Ústavu slovenského jazyka SAV: ... o výročných slávnostiach (Kukučín); ... zajtra o tomto čase budeme v Jakube (Kukučín); Vlani o tom čase prišiel chýr (Gregorová); O tom Štedrom večere sa veľa sveta sišlo ... (Zguriška); Krepca treba ostrihať o nastávajúcich Letniciach za slnovratu (Martinka).

Na základe uvedených dokladov sotva možno povedať, že výraz „o prázdninách" je v slovenčine celkom nesprávny. Je to podobné spojenie ako „o výročných slávnostiach", „o tomto čase" ap. Výraz „o prázdninách" nie je však vo význame časového určenia v dnešnej slovenčine dosť obvyklý. Bežný a všeobecne známy je tu výraz *cez prázdniny.* A za správne v spisovnom jazyku pokladáme predovšetkým to, čo je všetkým známe a obvyklé, čo je celonárodné alebo má tendenciu stať sa celonárodným. S tohto hľadiska treba teda odporúčať výraz *cez prázdniny,* nie „o prázdninách".

V praxi sa často vyskytuje pochybnosť o správnosti predložky *o* ešte v jednom prípade. Sú to spojenia typu *rovnica o dvoch neznámych, kružnica o polomere 3 cm* ap. Ani tieto spojenia, pokiaľ, pravda, nie sú celkom strojené a ne-

prirodzené, nemožno pokladať za nesprávne. Svedčia o tom napr. tieto doklady z Kukučína: ... tisne svoju varštať o jednom kolese; ... prach mu zavial i svetlé nohavičky o zelenkavých pásikoch; Vyšla zo svojho švárneho domu o bielych šalogátroch; Domce sú neveľké, obyčajne o jednom poschodí; Medzi starými domami o končitých strechách ...; stolec o štyroch nohách; ... ani čo by si bol o mlieku materinskom žil. Všeobecne známe sú výrazy *byť o hlade a smäde, žiť o suchom chlebe.* Príslovka *osamote* vznikla práve z takejto väzby.

Predsa však pri niektorých z uvedených prípadov cítime, že je takáto väzba s predložkou *o* v dnešnom jazyku archaická. Preto sa už nebudeme do takéhoto spôsobu vyjadrovania nútiť a radšej sa vyjadríme bežnejším spôsobom, napr. *domy s končitými strechami* ap. *Š. Peciar*

Jasľový — jaseľský — jaselský. — Do jazykovej poradne Ústavu slovenského jazyka prišiel dotaz, ako sa tvorí prídavné meno od slova *jasle* vo význame detskej opatrovne, resp. či je správne prídavné meno *jaseľský* alebo *jasľový.*

Pozrime sa bližšie, aký je rozdiel medzi prídavnými menami s príponou *-ský* a *-ový.* Prídavné mená na *-ský* vyjadrujú vlastnosť veci označenej príslušným podstatným menom alebo vyjadrujú vzťah. Tvoria sa najviac zo životných podstatných mien, a to z mien označujúcich osoby, napr. *detský, manželský, dojčenský, pioniersky, materský,* z mien zamestnania a hodnosti, napr. *učiteľský, ošetrovateľský, generálsky, ministerský, lekársky,* z mien národov, napr. *poľský, taliansky, čínsky.* Okrem toho sa môžu tvoriť z vlastných mien, a to z mien krajín a krajov, napr. *moravský, oravský, liptovský,* z mien miest, napr. *bratislavský, lučenský, pražský.* Menej často sa tvoria z mien živočíšnych, napr. *konský, kravský, svinský.*

Prídavné mená na *-ový* vyjadrujú tiež vlastnosť alebo vzťah, ale tvoria sa len z neživotných podstatných mien, napr. *tehla — tehlový, čokoláda — čokoládový, jablko — jablkový, víno — vínový, srdce — srdcový — kachle — kachľový, husle — husľový.* V súčasnom jazyku sú veľmi produktívne a využívajú sa často napríklad v terminologii.

Z tohto porovnania prípon *-ský* a *-ový* pri tvorení prídavných mien vyplýva, že prídavné meno od slova *jasle* musí dostať príponu *-ový,* lebo je utvorené z neživotného podstatného mena, ktoré nie je vlastným menom. Píšeme a hovoríme teda *jasľový personál, jasľová starostlivosť, jasľová výchova, jasľové zariadenie* ap.

Pravda, prídavné meno *jaselský,* odvodené od miestneho mena *Jaslo* a písané s tvrdým *l,* je náležité. Napr. v súvislosti s oslavou 8. výročia pamätného víťazstva delostreleckých plukov I. čs. armádneho sboru a sovietskych delostrelcov v roku 1945 v bitke pri meste Jaslo sa spomínala *jaselská bitka, jaselská operácia.* V prídavnom mene *jaselský* sa prípona *-ský* pripája ku koreňu *Jasl-.* Aby nevznikla neobvyklá skupina spoluhlások, vkladá sa do skupiny *sl* samohláska *e.*

E. Smiešková

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným kruhom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, národný podnik, Martin. — Povolené výmerom PIO č. 21098/51-II/3-413. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. —
Toto číslo vyšlo v marci 1953.

Knihy, ktoré došly do redakcie

Nové knihy Štátneho nakladateľstva

Čítanka pre III. triedu výberových škôl III. stupňa, 1952
Biologia živočíšstva pre III. triedu gymnázií, 1952
Biologia človeka pre IV. triedu gymnázií, 1952
Ruský jazyk, učebnica jazyka ruského pre I. triedu gymnázií a výberových odborných škôl, 1952
Starostlivosť o novorodenca a dojča, 1952
Stavebná mechanika, učebnica pre stavebné školy, 1952
Fyzika pre štvrtú triedu gymnázií, 1952

Nové knihy nakladateľstva SMENA

Alexander Fadejev, *Mladá garda,* 1952
V. Jurezanskij, *Skrotenie rieky,* 1952
V. Igišev, *Haviari nastupujú smenu,* 1952
B. Vronskij, *Zotročená mladosť,* 1952
Pionierske táborenie, 1952
Skúsenosti propagandistov základných politických krúžkov, 1952
Pionierska estráda, 1952
Jules Verne, *Deti kapitána Granta,* 1952
E. Vygodská, *Nebezpečný ubehlík,* 1952
J. Švarc, *Odvážna školáčka,* 1952
Soľ nad zlato, 1952
Rukavička, 1952
Dominik Štubňa-Zámostský, *Detské radosti,* 1952
Elena Čepčeková — Milada Marešová, *Svitol dníček,* 1952
M. Haštová, *Kvietky,* 1952
Vitalij Bianki, *Prvá poľovačka,* 1952
Naše hračky, 1952